

Weerstand tegen windmolens

De invloed van burgerparticipatie en psychologische afstand op
perceived fairness en het ontwikkelen van weerstand

Weerstand tegen Windmolens

De invloed van burgerparticipatie en psychologische afstand op
perceived fairness en het ontwikkelen van weerstand

Afstudeerscriptie
Communication Studies – Marketing Communication

Enschede, 21-10-2011

Auteur
Jeske Krens

Universiteit Twente
Communication Studies
Marketing Communication

Begeleiders
Dr. M. Galetzka
Dr. J.M. Gutteling

Ministerie van Infrastructuur & Milieu
DG Ruimte, Directie LOK, windenergie

Projectbegeleider
Drs. G. Fenten

Samenvatting

Bij het bekendmaken van plannen voor windmolenparken, ontstaat vaak lokale weerstand tegen deze plannen. Diverse onderzoeken hebben in kaart gebracht hoe dit te verklaren is. Een aantal van deze studies, richt zich op de rol die perceived fairness (gepercipieerde eerlijkheid) speelt bij het ontwikkelen van weerstand tegen de uitkomsten van besluitvormingsprocessen. Een perceptie van oneerlijkheid kan leiden tot het vertonen van weerstand. In dit onderzoek wordt bekeken of dit het geval is en of gepercipieerde fairness verwezenlijkt kan worden door burgers te laten participeren in het besluitvormingsproces omtrent een windmolenpark. Participatie in besluitvormingprocessen is een strategie die reeds met enige regelmaat in de ruimtelijke ordening wordt toegepast, maar waarvan de effectiviteit niet eerder met empirische bewijzen is ondersteund. Verschillende vormen van participatie in besluitvormingsprocessen zijn onderzocht, om na te gaan welke vorm het beste in staat is gepercipieerde fairness te verhogen en de intentie tot weerstand te verlagen. Deze vormen verschillen in psychologische afstand op het moment van participatie. Verwacht werd dat een kleine psychologische afstand (participatie middels face-to-face contact) zou leiden tot een grotere gepercipieerde fairness en kleinere mate van weerstand dan een vorm waarbij een grote psychologische afstand (participatie middels een computer) wordt gerealiseerd.

Onderzoek onder 186 respondenten via een online experiment ondersteunen deze verwachtingen deels. Respondenten werd gevraagd zich in te leven in een scenario, waarin de plannen voor een windmolenpark bekend werden gemaakt en waarin al dan niet een participatiemogelijkheid werd aangekondigd. Participatie in besluitvormingsprocessen leidt inderdaad tot een toenemende mate van gepercipieerde fairness en verminderde weerstand. Opvallend is dat wanneer men via een computer kan participeren, dit tot duidelijk meer gepercipieerde fairness en minder weerstand leidt dan wanneer men niet kan participeren, wat niet geldt voor face-to-face participatie. De resultaten ondersteunen een aantal theorieën die veronderstellen dat participatie en gepercipieerde fairness een belangrijke rol spelen bij het ontwikkelen van weerstand. Het onderzoek laat zien dat het laten participeren van burgers in het besluitvormingsproces omtrent een windmolenpark aan te raden is en dat deze participatie bij voorkeur middels een computer dient plaats te vinden.

Abstract

When introducing new initiatives for siting wind farms, local resistance against those plans is common. Different studies have sought for ways to explain this resistance. Some of them focus on the role of perceived fairness concerning the outcome and the decision making process, and state that perceived unfairness can lead to severe resistance against new environmental plans. This study focuses on the relationship between perceived fairness and resistance and looks for ways to establish perceived fairness by letting citizens participate in the decision making process concerning a new wind farm in their environment. Participation in decision making is a strategy that is already used in environmental planning, but the effectiveness of this strategy was never empirically supported. This study focuses on different forms of participation to see which form is most effective in increasing perceived fairness and reducing resistance. These forms differ in the psychological distance at the moment of participation. It was expected that a small psychological distance (face-to-face participation) would lead to more perceived fairness and less resistance, than participating by computer, which causes more psychological distance.

An online experimental study with 186 participants shows that these expectations are partly true. Participation in decision making leads to more perceived fairness and less resistance, but this was only the case when participants were participating by using a computer system. Face-to-face participation did not lead to higher levels of perceived fairness and did not reduce resistance. These findings support theories that argue that participation and fairness play an important role in developing resistance against spatial planning decisions. This study supports the notion that public participation in decision making is beneficial when plans for a new wind farm are released. Computer-mediated participation is preferred.

Voorwoord

Voor je ligt mijn afstudeerscriptie, waar ik de afgelopen maanden hard aan heb gewerkt. Dat het een omvangrijk project is waar soms geen einde aan lijkt te komen, is een zekerheid, evenals het feit dat er toch altijd een einde aan komt. In de achtenhalve maand dat ik eraan heb gewerkt, heb ik veel geleerd, en ik kan dan ook zeggen dat ik tevreden ben over de totstandkoming van deze scriptie.

Afstuderen begint altijd met het vinden van een onderwerp waar je ruim een half jaar helemaal in wilt duiken. Dit onderwerp kwam bij mij op mijn pad, doordat ik op het stageweb van de Rijksoverheid zocht naar interessante stageplekken. Deze plek vond ik bij het Ministerie van Infrastructuur en Milieu (I&M), directie Leefomgevingkwaliteit, bij een groepje mensen dat hard bezig was met de inpassing van windturbines in ons kleine, overvolle landje. Helaas vormt niet alleen het (te) volle landschap hierbij een probleem, maar ook de weerstand die vaak optreedt binnen een gemeenschap als er plannen voor nieuwe windmolenparken of voor de opschaling van bestaande parken aan het licht komen. Aan mij de taak om te onderzoeken hoe en waarom deze weerstand ontstaat en of deze wellicht te voorkomen, of in ieder geval te verminderen is. Deze vragen waren het begin van een zes maanden durende stage bij I&M. Ik wil al mijn collega's daar, maar met name Gerrie Fenten, projectleider en mijn stagebegeleider, bedanken voor hun steun bij mijn afstudeeronderzoek. Zij hebben mij waar nodig geadviseerd en ik kon altijd terecht bij hen voor vragen en een kritische blik. Mede dankzij deze stage heeft dit onderzoek een praktische inslag gekregen, waardoor het hopelijk kan bijdragen aan de realisatie van windenergie in Nederland.

Niet alleen bood deze stageplek mij een interessant onderwerp en leuke mensen om mee te werken, ook verschaftte het mij een netwerk waar ik veel aan heb gehad. Door mijn stage bij I&M kwam ik in aanraking met verschillende communicatiebureaus die zich gespecialiseerd hebben in ruimtelijke vraagstukken, met het Centrum Publieksparticipatie en met communicatiemedewerkers van het Ministerie. Hierdoor heb ik gebruik kunnen maken van de kennis en ervaring van specialisten op het gebied van ruimtelijke ordening en communicatie, wat dit onderzoek naar mijn idee zeker ten goede is gekomen en waar ik zelf bovendien veel van heb geleerd.

Graag wil ik nog een aantal mensen bedanken voor hun steun de afgelopen achtenhalve maand. Ten eerste natuurlijk mijn afstudeerbegeleiders van de Universiteit Twente; Mirjam Galetzka en Jan Gutteling. Zonder hun ervaring en kritische opmerkingen had hier nooit de scriptie gelegen die er nu ligt. In de tweede plaats mijn collega's, waar ik hierboven al een aantal woorden aan heb gewijd. Ook wil ik mijn familie en vriendinnen bedanken, die mij ontzettend goed hebben geholpen met het vinden van zoveel mogelijk respondenten. Daarnaast ons mam, omdat ik haar altijd kan bellen als het allemaal even niet mee lijkt te zitten. Na een paar relativerende woorden, voel ik me altijd weer wat beter. En tot slot Freek, omdat een paar optimistische woorden en een knuffel altijd fijn zijn na een dag stage lopen of thuis zwoegen achter je laptop.

Jeske Krens

Utrecht, 26 september 2011

Inhoudsopgave

1. Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Doel & vraagstelling	11
 2. Theoretisch kader	 12
2.1 Fairness	12
2.2 Fairness beïnvloeden	14
2.3 Participatie als voice procedure	20
2.4 Hypothesen	24
 3. Methode	 27
3.1 Beschrijving van de steekproef	27
3.2 Design en procedure	27
3.3 Pilot test	29
3.4 Meetinstrument en operationalisatie	30
 4. Resultaten	 32
4.1 Effect van de stimuli	32
4.2 Relaties tussen constructen	34
4.3 Onderlinge samenhang tussen constructen	36
 5. Conclusies en discussie	 39
5.1 Conclusies en aanbevelingen	39
5.2 Discussie	45
 Appendix A – Fasen in een windenergieproject	
Appendix B – Informatie PPGIS en ontwerpateliers	
Appendix C – Manipulatiemateriaal	
Appendix D – Meetinstrument	

1. Inleiding

Het implementeren van duurzame energie staat wereldwijd hoog op de politieke agenda. Zowel het klimaat als nationale economieën zijn belangrijke pijlers voor de urgentie van het verwezenlijken van duurzaamheid. Van de beschikbare duurzame energiebronnen, maakt windenergie de laatste jaren de grootste groei door (Wüstenhagen, Wolsink & Bürer, 2007; CBS, 2010). Wegens technologische ontwikkelingen en beschikbare kennis is dit momenteel in veel landen de goedkoopste optie om zo snel mogelijk duurzame energie te produceren (rijksoverheid.nl). Zo ook in Nederland. Maar hoewel de meerderheid van de Nederlandse bevolking aangeeft voorstander te zijn van windenergie, stuiten overheden en projectontwikkelaars bij de implementatie van windenergie op grote lokale weerstand (Wolsink, 2007b). Lang is gedacht dat deze weerstand ontstond wegens een egoïstisch 'Not In My Back Yard' (NIMBY) principe: men is voorstander van windenergie, zolang de molens maar niet in de eigen achtertuin komen. Recent onderzoek toont echter aan dat er meer aan de hand is (Wolsink, 2007b). Niet het feit dat men geen windenergie in de eigen achtertuin wil, maar het feit dat men zich niet eerlijk behandeld voelt, zorgt voor weerstand tegen windinitiatieven. Het doel van dit onderzoek is het verschaffen van inzicht in het ontstaan van weerstand tegen windmolenparken bij omwonenden. Hierbij wordt de focus gelegd op het belang van een perceptie van fairness (eerlijkheid) en wordt bekeken of deze perceptie gerealiseerd kan worden door omwonenden van toekomstige windmolenparken te laten participeren in het besluitvormingsproces omtrent dit windmolenpark. De participatievorm waarin het in dit onderzoek om draait, wordt ook wel 'politieke burgerparticipatie' genoemd (Jager-Vreugdenhill, 2011). Jager-Vreugdenhill omschrijft dit als "participatie in totstandkoming van beleid, bijvoorbeeld ruimtelijke ordening- of milieubeleid" (p. 82). De huidige manier van participatie, officiële inspraakprocedures, blijkt echter niet afdoende te zijn; ondanks de toepassing ervan, blijft weerstand een veel voorkomend fenomeen. Wellicht is dit te wijten aan het feit dat burgers niet het gevoel hebben middels een inspraakprocedure het beleid daadwerkelijk te beïnvloeden. Er wordt daarom ingegaan op andere manieren waarop men burgers kan laten participeren. Twee participatiestrategieën – een face-to-face strategie (ontwerpateliers) en een computer-gemedieerde strategie (PPGIS) – worden onderzocht, om na te kunnen gaan of de psychologische afstand die burgers ervaren tijdens de participatie, invloed heeft op de perceptie van fairness. Verwacht wordt dat burgers die hun mening face-to-face kunnen geven aan de ambtenaar, een kleinere psychologische afstand en een grotere mate van fairness ervaren, dan respondenten die hun mening via een 'onpersoonlijk' computersysteem kunnen laten horen. Door beide strategieën mee te nemen in dit onderzoek, wordt bekeken of dit inderdaad het geval is en welke manier van participatie het meest succesvol is in het realiseren van gepercipieerde fairness en het voorkomen van weerstand.

1.1 Aanleiding

In onderzoek naar de acceptatie van windmolens en windmolenparken is door onderzoekers voorheen de focus voornamelijk gelegd op het NIMBY-principe (Wolsink, 2007a). Er werd verondersteld dat de veel voorkomende lokale weerstand tegen windinitiatieven te wijten was

aan het feit dat men niet opgezegd wil worden met de nadelen van windenergie in de eigen omgeving. Wolsink (2007a) veronderstelt dat slechts in zeldzame gevallen weerstand tegen windenergie ontstaat vanwege dit 'zelfzuchtige' NIMBY-principe. Hij stelt dat gepercipieerde fairness in besluitvorming een belangrijker aspect vormt om lokale weerstand tegen windinitiatieven te verklaren. Transparantie en participatie, zo stelt hij, zijn nodig om deze gepercipieerde fairness te kunnen verwezenlijken: iets wat in veel Europese landen nog niet tot de huidige politiek is doorgedrongen. Of deze veronderstelling in de praktijk stand houdt, is een vraag die momenteel op zowel nationaal, als provinciaal en lokaal niveau in Nederland speelt. Windenergie is namelijk een ontwikkeling die in Nederland de laatste jaren veel aandacht heeft gekregen, en nog steeds krijgt. Hiervoor zijn diverse redenen, die hieronder uiteengezet worden.

In 1992 is onder verantwoordelijkheid van de Verenigde Naties het Klimaatverdrag opgesteld. In dit verdrag is afgesproken om de emissies van broeikasgassen te reduceren. Momenteel hebben 192 landen, waaronder Nederland, dit verdrag getekend. De EU heeft vastgesteld dat Nederland in 2012 6% minder broeikasgassen mag uitstoten (ten opzichte van het niveau in 1990) en dat in 2020 14% van de energie duurzaam moet worden opgewekt. In overeenstemming met en in aanvulling hierop heeft het vorige kabinet ambitieuze doelen gesteld met betrekking tot windenergie: in 2020 moet er 6000 Megawatt opgesteld vermogen op land gerealiseerd zijn. Deze doelen zijn overgenomen door het huidige kabinet (Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, 2011). Hiermee is het realiseren van windenergie in Nederland een nationaal doel geworden, wat niet alleen van belang is voor het klimaat, maar ook voor de economie en de internationale verhoudingen.

De laatste jaren is er een aantal zaken omtrent windenergie in Nederland veranderd. Waar voorheen boeren zelf het initiatief namen tot het plaatsen van een windmolen op hun erf, wordt windenergie steeds meer een zaak die op provinciaal en zelfs op nationaal niveau geregeld wordt. Sinds 2009 heeft het Rijk door de wijziging van de Elektriciteitswet meer bevoegdheden wanneer het gaat om grootschalige windmolenparken (met een vermogen van meer dan 100 Megawatt). In de Elektriciteitswet staat dat een initiatiefnemer, indien gewenst, de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) kan vragen de Rijkscoördinatieregeling te starten. Dit betekent dat de minister van EL&I de vergunningaanvragen gaat coördineren. Voor het toetsen van een vergunning is een goedgekeurd bestemmingsplan nodig. Als dit er niet is, kan de minister van EL&I samen met de minister van Infrastructuur en Milieu (I&M) een Rijksinpassingsplan opstellen. Dit betekent dat voor grote windmolenparken het Rijk het bevoegd gezag is, niet de provincie of gemeente, wat tot gevolg heeft dat de besluitvorming omtrent windenergie op een ander niveau plaatsvindt. Waar het voorheen vaak ging om het inpassen van solitaire windmolens in het Nederlandse landschap, gaat het nu in steeds meer gevallen om clusters van windmolens, of zelfs grootschalige windmolenparken. Daarnaast neemt de hoogte van de windmolens flink toe, waardoor de molens een grotere landschappelijke impact krijgen (VROM, 2010). Zowel de top-down besluitvorming (door overheden), als het feit dat de moderne windturbine een aanzienlijke impact heeft op het landschap (Wolsink, 2007a), lijken er de oorzaak van te zijn dat weerstand tegen windenergie een steeds grotere beperkende factor wordt bij de implementatie hiervan.

De afgelopen tijd is gebleken dat omwonenden de reeds lange realisatietermijn van windmolenparken (rond de tien jaar) soms aanzienlijk kunnen vertragen. Georganiseerde weerstand staat op de vijfde plaats wanneer het gaat om belemmeringen voor de aanleg van

windmolenparken (Bosch & van Rijn, 2008). Weerstand onder verschillende soorten bestuurders – waaronder gemeenteraden, wethouders en ambtenaren – bezetten de eerste, derde en vierde plaats in deze rij. Verwacht wordt dat 64% van het aantal projecten dat nu in ontwikkeling is – de zogenaamde ‘pijplijnprojecten’ – niet gerealiseerd gaat worden, waarbij weerstand een groot deel van dit percentage voor zijn rekening neemt. Onderzoek van onder andere onderzoek- en adviesbureaus Newcom (2008) en The SmartAgent Company (Wolters, Haufe, Holthuis & van Hattum, 2008), heeft aangetoond dat direct omwonenden van toekomstige windmolens over het algemeen positief tegenover deze windinitiatieven staan. Slechts een klein percentage verzet zich actief tegen de komst van windmolens en windmolenparken in de eigen omgeving. Hieruit valt te concluderen dat het probleem niet zozeer is dat veel mensen een negatieve attitude hebben ten aanzien van windmolenparken, maar dat de mensen die wél tegen zijn, veel van zich laten horen. Deze conclusie is ook door verschillende onderzoekers op het gebied van windenergie getrokken (Wolsink, 2007b). Het is daarom belangrijk om inzicht te verkrijgen in deze actieve groep: wat is de reden dat men actieve weerstand gaat vertonen zodra men te horen krijgt over de plannen voor een nieuw windmolenpark?

Weerstand kan verschillende oorzaken hebben en diverse vormen aannemen. Wolsink (2007b) onderscheidt vier typen weerstand tegen windenergie:

- I. Een positieve attitude jegens het toepassen van windenergie, in combinatie met de intentie om weerstand te vertonen tegen de aanleg van elke windmolen of elk windmolenpark in de eigen omgeving (‘Not In MY Back Yard’).
- II. De ‘Not In Any Back Yard’ variant. Dit betekent een weerstand tegen de toepassing van windenergie op zich.
- III. Een positieve attitude jegens windmolenparken, welke omslaat in een negatieve attitude als een resultaat van de discussie omtrent het windparkvoorstel.
- IV. Weerstand welke tot stand komt door het feit dat sommige plannen op zichzelf verkeerd zijn, zonder een afwijzing van de technologie op zich.

In het geval van windenergie, komen de typen III en IV het meeste voor, hoewel bestuurders en investeerders type I – het klassieke NIMBY-principe – het vaakst gebruiken om de discrepantie tussen publieke acceptatie van windenergie en weerstand tegen concrete plannen te verklaren (Bell, Gray & Haggett 2005). In dit onderzoek wordt verwacht dat het feit dat mensen zich oneerlijk behandeld voelen door overheidsinstanties een alternatieve verklaring kan zijn voor de weerstandtypen I, III en IV. Hierbij gaat het niet zozeer om objectieve fairness, in de vorm van eerlijke informatie, als wel om gepercipieerde fairness: burgers moeten het gevoel hebben dat er op een eerlijke manier met hen wordt omgegaan, dat zij serieus worden genomen en dat het besluitvormingsproces op een eerlijke manier plaatsvindt. Een belangrijke reden dat burgers weerstand tegen windinitiatieven vertonen, is niet dat burgers niet bereid zijn de ‘lasten’ (o.a. geluidshinder en visuele impact) van windenergie te dragen, maar dat zij het als *oneerlijk* beschouwen dat de beleidsmakers de lasten zomaar op hen afschuiven. Men heeft behoefte aan een eerlijk besluitvormingsproces, wat wellicht bereikt kan worden door mensen te laten participeren in het besluitvormingsproces (Wolsink, 2007b). Zoals reeds aangegeven, voldoen de momenteel regelmatig toegepaste inspraakprocedures hierbij niet. Redenen hiervoor kunnen

zijn dat burgers te laat in het proces betrokken worden en dat zij niet geloven dat er werkelijk naar hun inbreng geluisterd wordt. In paragraaf 2.2 wordt hier verder op ingegaan.

Eén van de bekendste nationale voorbeelden van een project waarbij weerstand is opgetreden tegen een nieuw windmolenpark, zijn de protesten in het dorpje Urk in de Noordoostpolder. Een aantal bewoners van dit dorp dat fel tegen de aanleg van een groot windmolenpark aan de randen van het IJsselmeer is, is tegen deze plannen in protest gegaan. De reden tot protest lag onder andere in het feit dat men zich in Urk onder druk gezet voelde door de nationale overheid, waarbij de lokale democratie buiten spel werd gezet, zo staat te lezen op de website van het comité Urk Briest, een samenwerkingsverband van burgers in en rondom Urk die tegen het windmolenpark zijn (www.urkbriest.nl). Daarnaast speelt de visuele impact van de windmolens een grote rol. Men is bang voor horizonvervuiling en voor het verpesten van het stadsgezicht (Urk is officieel een beschermd stads- en dorpsgezicht). Met haar protesten heeft Urk de kranten behaald, zelfs in het buitenland. Dergelijke situaties geven aan dat burgers niet tevreden zijn over de manier waarop windenergie momenteel geïmplementeerd wordt. Dit zorgt niet alleen voor een vertraging van de realisatie van duurzame energie in Nederland, maar geeft windenergie ook een slecht imago. Negatieve publiciteit kan er voor zorgen dat mensen met een neutrale mening over het windmoleninitiatief ook weerstand gaan vertonen (Wolsink, 2007b). In andere plaatsen in Nederland vinden soortgelijke taferelen plaats. De vraag is hoe het te verklaren is dat mensen over het algemeen aangeven positief tegenover windenergie te staan, maar dat toch veel initiatieven tot de aanleg van windmolenparken op actieve weerstand kunnen rekenen (Devine-Wright, 2005; Bosch & van Rijn, 2008). In dit onderzoek wordt bekeken of gepercipieerde fairness één van de verklarende factoren kan zijn.

Op wetenschappelijk vlak kan dit onderzoek tevens voor nieuwe inzichten zorgen. Hoewel er veel onderzoeken gedaan zijn naar de acceptatie van windmolens en windmolenparken (Wolsink, 2007a; Wolsink, 2007b; Gross, 2007; Devine-Wright, 2005; Higgs, Berry, Kidner & Langford 2008), zijn er vrijwel geen studies te vinden die het belang van gepercipieerde fairness hierbij vanuit communicatiekundig oogpunt in kaart brengen. Als de perceptie van fairness inderdaad invloed heeft op het vertonen van weerstand, hoe kan fairness dan middels communicatie gerealiseerd worden? Wellicht is participatie in besluitvormingsprocessen een geschikte communicatiestrategie om gepercipieerde fairness te verwezenlijken. Hoewel participatie in de praktijk al met enige regelmaat wordt toegepast (Irvin & Stansbury, 2004), is niet middels empirisch onderzoek aangetoond dat dit ook echt leidt tot een vermindering van weerstand.

Een belangrijke factor die bepaalt of een participatiestrategie inderdaad tot een perceptie van fairness leidt, is de psychologische afstand op het moment van communicatie (Anderson & Patterson, 2010). Daarom is in dit onderzoek onderscheid gemaakt tussen twee verschillende participatievormen: computer-gemedieerde en face-to-face participatie. Bij face-to-face communicatie wordt over het algemeen een kleinere psychologische afstand ervaren dan bij computer-gemedieerde communicatie. De computer-gemedieerde participatiestrategie die in dit onderzoek gebruikt wordt, is een Public Participation Geographical Information System (PPGIS). Als face-to-face strategie is gekozen voor een ontwerpatelier, waarbij burgers zich in één ruimte bevinden met de beleidsmakers. In paragraaf 2.3 worden deze participatiestrategieën verder uitgewerkt. Onderzocht wordt of het verschil in psychologische afstand gevolgen heeft voor de mate van fairness die burgers ervaren en de mate van weerstand die zij vertonen.

1.2 Doel & vraagstelling

Omdat weerstand zo'n grote beperkende factor bij de realisatie van windenergie blijkt, wordt in dit onderzoek bekeken hoe deze weerstand ontstaat en hoe deze kan worden verminderd. Het onderzoek richt zich hierbij op concrete initiatieven voor windmolenparken. De reden hiervoor is dat men over het algemeen een positieve houding blijkt te hebben tegenover windenergie, maar dat er bij concrete lokale plannen weerstand optreedt (Wolsink, 2007b). De focus in dit onderzoek ligt daarom op de planfase van een windenergieproject. In deze fase zijn er al concrete initiatieven voor een bepaald gebied waar bestuurders en initiatiefnemers een windmolenpark willen realiseren. Er is door de overheid en/of een initiatiefnemer een gebied aangewezen als geschikte locatie voor windenergie, maar hoe de exacte opstelling van de windmolens er uit gaat zien, is nog niet bekend. Hierdoor kan burgers nog de mogelijkheid tot participatie geboden worden. Bovendien blijkt uit publieksonderzoek van TNS Consult onder 1000 Nederlandse burgers dat dit de fase is waarin burgers bij voorkeur betrokken worden (TNS Consult, 2010), omdat de plannen voor hen concreet genoeg zijn. Voor een overzicht van de verschillende fasen in een windenergieproject, zie Appendix A

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een experiment waarbij men te horen krijgt dat men al dan niet kan participeren in het besluitvormingsproces omtrent een windmolenpark. Krijgt men te horen dat men kan participeren, dan hoort men dat dit óf face-to-face kan, of via een computer. De volgende onderzoeksvragen worden hierbij beantwoord:

Hoofdvraag:

“In welke mate bepaalt gepercipieerde fairness of men weerstand tegen lokale windinitiatieven gaat vertonen?”

Deelvraag 1:

“Kunnen participatieve communicatiestrategieën een perceptie van fairness realiseren?”

Deelvraag 2:

“Heeft psychologische afstand op het moment van participatie invloed op de mate waarin men fairness ervaart?”

In het volgende hoofdstuk worden eerdere onderzoeken naar fairness, psychologische afstand, weerstand en participatie besproken en wordt bekeken op welke manier deze kennis kan bijdragen aan het beantwoorden van de onderzoeksvragen.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk worden verschillende uit bestaande literatuur afkomstige constructen besproken die bij kunnen dragen aan de vermindering van weerstand. Hierbij is uitgegaan van theorieën die de rol van gepercipieerde fairness behandelen. Er wordt beschreven wat er precies onder gepercipieerde fairness verstaan wordt en welke typen fairness in dit onderzoek centraal staan. Vervolgens wordt in kaart gebracht hoe een perceptie van fairness door middel van communicatie verwezenlijkt kan worden. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat het principe van ‘voice your opinion’, oftewel, het laten horen van je stem, hierin een belangrijke rol speelt. Ook de psychologische afstand op het moment dat iemand ‘voice’ kan geven, is bepalend voor het vormen van evaluaties over fairness. Daarnaast blijkt uit eerder onderzoek dat de reden dat gepercipieerde fairness kan leiden tot verminderde weerstand, te wijten is aan het feit dat fairness leidt tot een positieve affectieve respons. Een positief gevoel vermindert vervolgens de intentie om weerstand te gaan vertonen. Tot slot worden twee participatiestrategieën besproken waarin mensen de kans krijgen ‘voice’ te geven en wordt de mate van psychologische afstand bij deze strategieën uiteengezet.

2.1 Fairness

Besluiten omtrent infrastructurele ontwikkelingen kunnen het welzijn van een gemeenschap schaden, als de uitkomsten als oneerlijk worden ervaren (Gross, 2007). Dit kan resulteren in protesten en kan de relaties tussen bewoners van een gemeenschap schaden. Als de uitkomsten voor een deel van de bevolking nadelig zijn, terwijl anderen er juist voordeel bij hebben, kan deze perceptie van oneerlijkheid zelfs zorgen voor een tweedeling binnen de gemeenschap. Fairness blijkt dus een belangrijke factor te zijn bij de reactie van burgers op de plannen voor infrastructurele ontwikkelingen, waaronder windmolenparken. Beleid zou er op gericht moeten zijn ongelijkheid en daarmee oneerlijkheid tussen burgers te verkleinen. Wanneer burgers het gevoel hebben dat de ongelijkheden juist vergroot worden, bijvoorbeeld door zonder eerlijke procedure windmolens in hun gemeenschap te plaatsen en niet ergens anders, is weerstand een logisch gevolg (Smith, 1994). Het belang van fairness voor de acceptatie van uitkomsten wordt in diverse onderzoeksgebieden al decennia lang onderkend. Waar voorheen de focus met name lag op de *gelijkheid* van uitkomsten (Adams, 1965; Walster, Berscheid & Walster, 1973) is de laatste jaren de shift gemaakt naar het meer overkoepelende *eerlijkheid*, ofwel fairness (Thibaut & Walker, 1975, in Thibaut & Walker, 1978). Fairness is sindsdien een begrip dat in vrijwel alle sociaalwetenschappelijke literatuur omtrent ruimtelijke ordening en besluitvorming aan bod komt. Wanneer over nieuwe ruimtelijke projecten niet goed gecommuniceerd wordt met de lokale stakeholders, kan een perceptie van oneerlijkheid het gevolg zijn. Dit kan vervolgens leiden tot protesten (Gross, 2007). Smith & McDonough (2001) stellen zelfs dat het bereiken van een eerlijk besluitvormingsproces belangrijker is voor de acceptatie van een keuze dan publieke participatietechnieken die bij het creëren van draagvlak en acceptatie veel worden toegepast. Omdat uit de praktijk echter blijkt dat participatie over het algemeen positieve uitwerkingen heeft (Centrum Publieksparticipatie, 2010), wordt het inzetten van participatie met als doel

gepercipieerde fairness te verwezenlijken, waardevol geacht. In dit onderzoek wordt bekeken of dit daadwerkelijk zo is. Alvorens dit te kunnen onderzoeken, is het eerst van belang een gefundeerde definitie van fairness te presenteren.

Procedural Fairness en Outcome Fairness

Sinds de jaren '70 hebben verschillende onderzoeken zich gericht op het belang van twee typen fairness bij het vormen van evaluaties: procedural fairness en outcome fairness (o.a. Lind & Lissak, 1985; Thibaut & Walker, 1978; Walker, Lind & Thibaut, 1979). Het onderscheid in deze typen is niet alleen van belang voor de operationalisatie van het begrip, maar geeft ook aan wat er meer specifiek onder 'fairness' wordt verstaan. Bij het eerste type worden evaluaties gebaseerd op de eerlijkheid van de procedure (procedural fairness) en bij het tweede type gaat het om evaluaties die gebaseerd zijn op de eerlijkheid van de uitkomst (outcome fairness) (Walker, Lind & Thibaut, 1979). Dit onderscheid tussen procedural en outcome fairness is voor dit onderzoek belangrijk, omdat beide vormen van fairness door verschillende factoren beïnvloed kunnen worden (o.a. Folger, 1977; van den Bos, 1999; Tyler, 1989; van den Bos, Lind, Vermunt & Wilke, 1997; Anderson & Patterson, 2010; De Cremer & van Knippenberg, 2002; van Prooijen, van den Bos & Wilke, 2004) en tevens elkaar beïnvloeden (van den Bos, 1999).

Outcome fairness wordt bepaald door een afweging te maken tussen de winsten die een persoon behaald heeft en de investeringen die hij daar voor heeft moeten doen: er wordt een kosten-batenanalyse gemaakt. Is de verhouding tussen winsten en investeringen eerlijk, dan wordt een uitkomst als eerlijk beschouwd. De uitkomst van deze afweging wordt soms ook vergeleken met de uitkomsten van anderen individuen (Homans, 1961, in Folger, 1977). Is de eigen uitkomst gelijkwaardig aan die van een ander, dan wordt een uitkomst als eerlijk ervaren en kan er gesproken worden van outcome fairness.

Naast een eerlijke uitkomst, hechten individuen ook belang aan procedural fairness. procedural fairness wordt bepaald aan de hand van evaluaties over hoe eerlijk men een besluitvormingsprocedure vindt (De Cremer & Sedikides, 2008). Een persoon beoordeelt de eerlijkheid van een procedure aan de hand van vragen als: *wie* zorgt voor de verdeling van de winst? *Hoe* is het besluitvormingsproces verlopen? En; in welke mate zijn de *belanghebbende partijen betrokken* geweest bij de besluitvorming (Deutsch, 1975)?

Folger (1977) was één van de eerste die, in een studie naar de eerlijkheid van beloningen, aandacht heeft besteed aan de onderlinge relatie tussen procedural en outcome fairness. Deze twee vormen van fairness kunnen in de eerste plaats los van elkaar bekeken worden: men vindt dat de procedure om tot een besluit te komen niet eerlijk is verlopen, maar vindt de uiteindelijke uitkomst wel eerlijk. Maar vanzelfsprekend beïnvloeden de twee vormen van fairness elkaar ook (Folger, 1977; Thibaut & Walker, 1978; van den Bos, 1999): wanneer een procedure als oneerlijk wordt ervaren, is de kans groter dat een uitkomst ook als zodanig wordt beoordeeld (Folger, 1977). In eerdere onderzoeken naar deze relatie, werden met name bewijzen gevonden voor 'fair procedure effects' (de eerlijkheid van de procedure heeft invloed op hoe men de uitkomst evalueert). In recent onderzoek is deze relatie bevestigd en uitgebreid: het fair process effect bestaat en is sterker wanneer outcome fairness laag is (De Cremer et al., 2010). Voor 'fair outcome effects' (de eerlijkheid van de uitkomst heeft invloed op hoe men de procedure evalueert) is minder bewijs geleverd (van den Bos, 1999).

De invloed van procedures op de vorming van fairness evaluaties werd lange tijd belangrijker geacht dan de invloed van uitkomsten (Lind & Tyler, 1988). De reden dat men zich vanaf de jaren '80 vooral heeft gericht op de invloed van het fair process effect, is te vinden in een studie van Walker et al. (Walker, Lind & Thibaut, 1979). Zij stelden in hun onderzoek drie hypothesen met betrekking tot de relatie tussen procedural en outcome fairness: 1) de eerlijkheid van de procedure heeft invloed op hoe eerlijk men de uitkomst beoordeelt, 2) de eerlijkheid van de uitkomst heeft invloed op hoe eerlijk men de procedure beoordeelt, 3) er is geen relatie tussen procedural fairness en outcome fairness. Deze hypothesen zijn getest aan de hand van verschillende cases. Alleen voor hypothese 1 en 3 konden bewijzen worden gevonden. De conclusie die Walker et al. (1979) hier uit trokken was: "de 'doelen' kunnen de 'middelen' niet rechtvaardigen" (p.1416). Deze conclusie is in 1999 weerlegd door van den Bos. In zijn onderzoek naar het belang van voice bij fairness evaluaties, heeft hij ook de belangrijke invloed van outcome fairness meegenomen (van den Bos, 1999). Zijn studie heeft aangetoond dat het feit of men al dan geen informatie krijgt over de procedure van een besluitvormingsproces, grote gevolgen kan hebben voor de vorming van evaluaties. Als men namelijk geen informatie over de procedure heeft, gebruikt men de eerlijkheid van de uitkomst als heuristiek om de procedural fairness te bepalen. Bovenstaande evaluatie laat zien dat zowel 'fair procedure effects' als 'fair outcome effects' een belangrijke rol spelen bij het vormen van fairness evaluaties. Gepercipieerde procedural fairness heeft invloed op gepercipieerde outcome fairness, vooral als outcome fairness laag is, en gepercipieerde outcome fairness heeft invloed op gepercipieerde procedural fairness als er geen informatie wordt gegeven over de procedure. Omdat in dit onderzoek de focus ligt op de vorming van weerstand wanneer men wél informatie krijgt over de procedure (wel of niet participeren) en nog geen informatie over de uitkomst heeft, wordt alleen een fair procedure effect verwacht. Met het fair outcome effect moet echter in de praktijk wel rekening gehouden worden. Wanneer burgers niets te horen krijgen over de procedure, worden de uitkomsten van het besluitvormingsproces niet alleen gebruikt om outcome fairness oordelen te vormen, maar ook om oordelen over procedural fairness te bepalen.

2.2 Fairness beïnvloeden

Voor het neerzetten van een effectieve communicatiestrategie die leidt tot gepercipieerde fairness, is het van belang te weten hoe fairness evaluaties beïnvloed kunnen worden. Eén van de belangrijkste factoren die bepaalt of men het gevoel heeft eerlijk behandeld te worden, is het feit of men zelf iets te zeggen heeft over de uitkomsten. De mogelijkheid tot het geven van de eigen mening, voice your opinion, bepaalt in grote mate of men het proces en de uitkomst waar dit toe leidt, als eerlijk beschouwt (van den Bos, 1999). Niet alleen of, maar ook op welke manier men zijn mening kan laten horen, blijkt bepalend te zijn voor de gepercipieerde fairness die men ervaart. De mate van psychologische afstand tot de ontvanger en tot het communicatiemiddel tijdens het geven van de mening, spelen hierbij een rol (Anderson & Patterson, 2010). Hierbij kan onderscheid worden gemaakt tussen het face-to-face geven van de mening, en computer-gemedieerde informatieoverdracht. De factoren 'voice your opinion' en 'psychologische afstand' worden hieronder nader toegelicht.

Voice your opinion

Als men lokale belangen geen plek geeft in besluitvormingsprocessen, kan dit ervoor zorgen dat voorwaardelijke voorstanders van een windinitiatief, omslaan in tegenstanders (Wolsink, 2007b). Het geven van 'voice' aan lokale stakeholders, is belangrijk. Een keerzijde hiervan is dat dergelijke democratische besluitvorming het oplossen van sociale problemen kan vertragen (Oberholzer-Gee, Bohnet & Frey, 1997). In een land waarin iedereen een mening mag hebben, wil men gehoord worden, en dat kost tijd. Maar krijgt men niet vroegtijdig de kans om zijn mening te laten horen, dan wordt dit als oneerlijk gezien (van den Bos, 1999). Dit leidt vervolgens tot weerstand, hetgeen kan resulteren in protesten, brieven aan de Raad van State, en andere acties die het besluitvormingsproces en de implementatie van nieuw beleid nog verder kunnen vertragen. Het is daarom belangrijk mensen vroegtijdig een stem te geven in het besluitvormingsproces. Dit kan de reden zijn waarom de in het huidige politieke systeem gebruikte 'inspraakprocedures', niet effectief zijn in het voorkomen van weerstand. Bij een inspraakprocedure kunnen burgers via officiële wegen inspraakreacties indienen als reactie op stukken die door de overheidsinstantie ter inzage worden gelegd. Vaak houdt dit in dat burgers een reactie kunnen geven op concrete voorstellen, zonder dat zij hier zelf nog over kunnen meedenken. Burgers kunnen in een te laat stadium hun mening geven over plannen, waardoor hen het gevoel ontnomen wordt dat hun mening de besluitvorming daadwerkelijk beïnvloedt. Omdat uit onderzoek blijkt dat voice wel belangrijk is bij het vormen van fairness oordelen, wordt in dit onderzoek bekeken of er betere methoden zijn om burgers te laten participeren.

Het geven van een stem, wordt in de wetenschappelijke literatuur ook wel een 'voice your opinion'-procedure genoemd. De Cremer en Stouten (2005) omschrijven dit als "de mogelijkheid om de eigen mening te uiten betreffende toewijzingsbesluiten" (p.203). Voice your opinion kreeg voor het eerst een belangrijke rol in fairness-onderzoek in de eerder besproken studie van Folger (1977). Uit dit onderzoek bleek dat men dezelfde beloning als eerlijker beoordeelde wanneer men tijdens het verdienen van de beloning zijn of haar mening had kunnen geven, dan wanneer dit niet het geval was. Sindsdien is voice het meest gebruikte construct om procedural fairness te manipuleren in experimenteel onderzoek (De Cremer & Stouten, 2005; De Cremer & Sedikides, 2008). Ook in onderzoeken naar human resource management en klachtenmanagement neemt voice een belangrijke plaats in. Werknemers blijken meer tevreden te zijn en langer bij een bedrijf te blijven werken, wanneer zij de kans hebben hun mening te laten horen. Wordt hen de mond gesnoerd, dan kan ontevredenheid en actieve weerstand (in de vorm van het verlaten van het bedrijf) het gevolg zijn (Brotheridge, 2003).

Wanneer mensen hun mening kunnen laten horen, heeft dit een positieve invloed op zowel procedural als op outcome fairness (van den Bos, 1999). Dit komt doordat men verwacht dat het laten horen van de mening de uitkomst ook daadwerkelijk kan beïnvloeden (Terwel, Harinck, Ellemers & Daamen 2010), wat leidt tot een positievere perceptie van outcome fairness. Bovendien heeft eerder onderzoek aangetoond dat voice een gevoel van controle over de uitkomst kan oproepen (Lind, Kanfer & Earley, 1990). Hierdoor blijkt voice bij te dragen aan de acceptatie van besluiten (Ståhl, van Prooijen & Vermunt, 2004). In eerdere onderzoeken naar het belang van procedural fairness, werd de procedure in studies vaak gemanipuleerd door de mate van controle te laten variëren (Thibaut & Walker, 1978). Controle over de procedure werd hierbij gezien als controle over de ontwikkeling en selectie van informatie die gebruikt werd om tot een keuze te komen. In meer recente onderzoeken is dit controleprincipe vervangen door

het voice-principe; mensen hoeven niet per se de ontwikkeling en selectie van informatie naar hun hand te kunnen zetten, het is belangrijker dat zij hun mening kunnen laten horen (van den Bos, 1999).

De mate waarin voice your opinion invloed heeft op de gepercipieerde fairness van een procedure, hangt af van de mate waarin individuen het gevoel hebben afhankelijk te zijn van een autoriteit voor de uitkomst van een beslissing. Dit wordt ook wel 'outcome dependency' genoemd (van Prooijen, van den Bos & Wilke, 2007). Heeft men het gevoel dat een autoriteit allesbepalend is voor het vaststellen van de uitkomst, dan heeft een voice of no-voice procedure minder invloed dan wanneer men weet dat men de uitkomst zelf nog kan beïnvloeden. Bij het gebruiken van een voice procedure is het dus van belang individuen het gevoel te geven dat er ook daadwerkelijk iets met hun mening gedaan wordt, of dat deze in elk geval in overweging wordt genomen. Wanneer voice op deze manier bekeken wordt – niet alleen het feit dat men zijn mening mag uiten, maar ook het gegeven dat hier iets mee gedaan wordt ('actieve voice') – kan participatie in besluitvormingsprocessen een geschikte manier zijn om burgers voice te geven. In een onderzoek naar de eerlijkheid van democratische besluitvormingsprocessen bij het plaatsen van kernafvalfaciliteiten in Zweden, blijkt inderdaad dat 'actieve voice' door burgers zelf als een eerlijke methode wordt beschouwd (Oberholzer-Gee, Bohnet & Frey, 1997).

Naast de aandacht voor de relatie tussen voice procedures en gepercipieerde fairness, is er in de literatuur ook aandacht geweest voor verschillende typen 'no-voice' procedures: gevallen waarin voice niet mogelijk is. Er worden twee typen no-voice procedures onderscheiden (van den Bos, 1999): een impliciete en een expliciete. Bij de impliciete procedure wordt een individu niet geïnformeerd over de mogelijkheden zijn of haar mening te geven. Men spreekt van een expliciete no-voice procedure, wanneer een individu direct te horen krijgt dat het niet mogelijk is een mening te laten horen. Als er geen informatie beschikbaar is over de mogelijkheid tot het inbrengen van de mening (de impliciete procedure), zullen mensen het moeilijk vinden na te gaan hoe zij de procedure moeten beoordelen. In dit geval wordt er meer waarde gehecht aan outcome fairness; aan de hand daarvan wordt de procedural fairness bepaald. Individuen die expliciet te horen krijgen dat hun mening niet telt, hebben wel informatie over de procedure en hoeven hierdoor minder op informatie over de uitkomst te vertrouwen. Zij oordelen gelijk dat zij de procedure niet eerlijk vinden. De bevindingen van van den Bos (1999) zijn in overeenstemming met de fairness heuristic theory (van den Bos, Wilke & Lind, 1998). Volgens deze theorie wordt outcome fairness als heuristisch gebruikt bij het vormen van procedurele evaluaties, wanneer er geen informatie over de procedure is, zoals het geval is bij impliciete no-voice procedures. Omdat één van de onderzoeksvragen in dit onderzoek luidt of participatie (de procedure) invloed heeft op gepercipieerde fairness, wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van de expliciete no-voice procedure. Kan men niet participeren in het besluitvormingsproces, dan krijgt men dit te horen. Men is hierdoor in staat oordelen over procedural fairness te vormen. Op deze manier kan onderzocht worden wat de invloed van de procedure op gepercipieerde fairness en uiteindelijk op weerstand is.

Samenvattend kan worden gesteld dat het bieden van een voice procedure de kans op weerstand verkleint, doordat men zowel de procedure als de uitkomst als eerlijker beoordeelt. Hierbij moet burgers wel het gevoel gegeven worden dat hun mening de uitkomst van het besluitvormingsproces nog kan beïnvloeden en moet er daadwerkelijk geluisterd worden naar de inbreng van de burgers. Publieksparticipatie is hiervoor wellicht een geschikte strategie.

Psychologische afstand

Niet alleen de inhoud van informatie, maar ook de manier waarop informatie overgebracht wordt, heeft invloed op hoe eerlijk men die informatie beoordeelt (Anderson & Patterson, 2010). De mate waarin een persoon procedures en uitkomsten als eerlijk ervaart, zo stellen Anderson en Patterson (2010), hangt onder meer samen met de psychologische afstand op het moment van interactie. In hun studie onderzochten zij of 'fairness information' die via een computer overgebracht wordt, tot andere evaluaties leidt dan dezelfde informatie die face-to-face gecommuniceerd wordt. Onder 'fairness information' verstaan zij de twee typen fairness die eerder in dit onderzoek aan de orde zijn gekomen: procedural fairness en outcome fairness. Anderson en Patterson (2010) veronderstellen dat computer-gemedieerde communicatie tot een grotere psychologische afstand leidt dan face-to-face communicatie. Een grotere psychologische afstand zou tot minder gepercipieerde fairness leiden dan een kleine psychologische afstand. Theorieën die de psychologische afstand behandelen, stellen dat virtuele media tot meer depersonalisatie en minder sociale impact leidt dan face-to-face interacties, omdat er minder informationele cues beschikbaar zijn (Williams, 1977). Wordt er via een computer gecommuniceerd, dan focust men minder op de sociale aspecten van de interactie, waardoor de psychologische afstand toeneemt (Ramirez, Walther, Burgoon & Sunnafrank, 2002). Bij face-to-face communicatie neemt de sociale interactie juist toe, waardoor men een kleinere psychologische afstand ervaart (Walther & Bunz, 2005). Uit onderzoek naar tevredenheid over besluitvormingsprocessen, blijkt dat tevredenheid groter is bij face-to-face besluitvormingsprocessen, dan bij computer-gemedieerde besluitvormingsprocessen (Olaniran, 1996). Als dit niet enkel voor tevredenheid, maar ook voor fairness geldt, is dit een belangrijke bevinding, waar in de praktijk rekening mee moet worden gehouden in de communicatie-uitingen. In een maatschappij waarin het gebruik van computer-gemedieerde communicatie een groeiende trend is (Liaw, 2007), is de invloed van psychologische afstand interessant om mee te nemen in communicatieonderzoek.

Om hun aannamen te onderzoeken, hebben Anderson en Patterson (2010) een experiment uitgevoerd waarbij zij de invloed van psychologische afstand op zowel procedural fairness evaluaties als op outcome fairness evaluaties hebben gemeten. De uitkomst (gunstig vs. ongunstig), procedure (eerlijk vs. oneerlijk) en psychologische afstand (face-to-face vs. computer-gemedieerd) werden gemanipuleerd. Deelnemers aan het experiment kregen de taak om een schatting te maken van het aantal zwarte vierkanten op een computerscherm waar witte en zwarte vierkantjes verschenen, met een maximale afwijking van drie. Slaagden zij in deze taak, dan mochten zij als beloning deelnemen aan een loterij. In de oneerlijke procedureconditie kregen respondenten te horen dat slechts drie – van de in totaal twaalf – schattingen werden meegenomen om hun uitkomst te bepalen. In de eerlijke conditie werd hen verteld dat alle 12 schattingen meetelden. Deelnemers in de gunstige uitkomstconditie kregen te horen dat zij geslaagd waren voor de opdracht, terwijl proefpersonen in de ongunstige conditie te horen kregen dat dit niet het geval was. De manier waarop deze informatie, over de procedure en over de uitkomst, bekend werd gemaakt, verschilde tevens per groep. Proefpersonen in de face-to-face conditie ontmoetten de proefleider, welke hen een papier met de informatie persoonlijk overhandigde. Proefpersonen in de computer-gemedieerde conditie kregen de informatie direct op hun computerscherm te zien, zonder tussenkomst van de proefleider.

Proefpersonen in de face-to-face conditie scoorden hoger op vragen als 'hoe eerlijk vond je de uitkomst?' en 'hoe rechtvaardig vond je de uitkomst?' dan proefpersonen in de computer-gemedieerde conditie. Anderson en Patterson (2010) hebben hiermee aangetoond dat informatie over de uitkomst inderdaad een grotere impact heeft op gepercipieerde fairness, als deze face-to-face gecommuniceerd wordt. Dit kan te wijten zijn aan het feit dat een grotere psychologische afstand de mate waarin men informatie begrijpt, verkleint (Koeszegi & Pesendorfer, 2006). Als informatie face-to-face gecommuniceerd wordt, wordt deze beter begrepen door de ontvanger, dan wanneer de informatie via een computer wordt overgebracht (Bordia, 1997). Het feit dat face-to-face communicatie rijker is dan gemedieerde communicatie (Daft & Lengel, 1986) kan hierbij een rol spelen. Waar middels een computer alleen tekstsignalen bij de ontvanger aankomen, worden bij face-to-face communicatie ook andere typen informatie, zoals lichaamshouding en intonatie, overgebracht. Een vraag die voor dit onderzoek relevant is, is of deze bevindingen ook gelden voor procedurele informatie.

Hoewel Anderson en Patterson (2010) verwachtten dat procedurele informatie ook een grotere impact zou hebben op gepercipieerde fairness in de face-to-face conditie, konden zij dit in hun studie niet aantonen. Eventuele verklaringen hiervoor kunnen gevonden worden in de opzet van het experiment. Enerzijds was de manipulatie van face-to-face communicatie beperkt: hoewel respondenten de procedurele en distributieve informatie inderdaad kregen terwijl zij in de fysieke nabijheid van de proefleider waren, kregen zij de informatie aangeleverd op papier. Hierdoor vallen de voordelen die face-to-face communicatie ten opzichte van computer-gemedieerde communicatie heeft, grotendeels weg. Waar face-to-face communicatie in de meeste situaties rijker is dan computer-gemedieerde communicatie – onder andere wegens het feit dat ook non-verbale informatie een grote rol speelt – is dit in veel mindere mate het geval bij het overhandigen van informatie op papier. Daarnaast stellen Anderson en Patterson (2010) dat procedurele informatie een grotere impact heeft op gepercipieerde fairness in een face-to-face situatie, omdat in een dergelijke situatie de relationele aspecten van de interactie belangrijk zijn. Om fairness oordelen te vormen, zo stellen zij, kijkt een persoon naar zijn of haar relatie met de interactiepartner. Zij baseren deze aanname op het relational model of fairness judgements (Tyler & Lind, 1992). Omdat de proefpersonen uit het experiment van Anderson en Patterson (2010) éénmalig contact hadden met de proefleider, veronderstelden Anderson en Patterson dat het belang van relationele aspecten gering was. Verwacht wordt dat dit bij participatie in het besluitvormingsproces omtrent windmolenparken anders ligt. Men heeft hier baat bij een goede relatie met de autoriteit, omdat deze in de toekomst de uiteindelijke beslissingen over de plaatsing van de windmolens neemt. Hierdoor zijn relationele aspecten wel van belang en wordt er een effect van psychologische afstand verwacht: als de psychologische afstand tijdens de voice procedure afneemt, neemt de gepercipieerde procedural fairness toe. Ook Anderson en Patterson (2010) sluiten wegens de beperkingen van hun onderzoek niet uit dat de psychologische afstand wel degelijk van invloed is op de relatie tussen procedurele informatie en gepercipieerde fairness.

Als informatie over de procedure die face-to-face gecommuniceerd wordt de gepercipieerde fairness zou moeten doen toenemen, kan verondersteld worden dat dit ook geldt voor de procedure zelf. Betreft de procedure een face-to-face interactie, dan wordt verwacht dat de procedure als eerlijker wordt beschouwd dan wanneer het gaat om computer-gemedieerde interactie. Verschillende onderzoeken bieden aanknopingspunten om te veronderstellen dat dit

inderdaad het geval is. Uit een studie naar verschillende media die kunnen worden gebruikt in samenwerkingsprocessen, bleek dat deelnemers in een face-to-face conditie het proces als eerlijker beoordeelden dan deelnemers die via een computer moesten samenwerken (Galegher & Kraut, 1990). De reden hiervoor lag voornamelijk in het feit dat de deelnemers vonden dat de verdeling van het werk als gevolg van onderlinge afstemming binnen de groep op een eerlijke manier gebeurde. De face-to-face interactie droeg bij aan de algehele perceptie van procedural fairness. Bij diverse participatievormen, waaronder ontwerpateliers en discussiebijeenkomsten, werken mensen ook in groepen samen om tot een geschikte uitkomst te komen. Daarom wordt verwacht dat deze bevindingen ook gelden voor dit onderzoek.

Verder kan computer-gemedieerde communicatie een gevoel van oneerlijkheid versterken: gebeurt er in de ogen van een individu iets wat niet helemaal eerlijk is, dan wordt deze mate van oneerlijkheid als sterker ervaren in computer-gemedieerde communicatie dan in face-to-face communicatieprocessen (Tangirala & Alge, 2006). Tangirala en Alge (2006) baseren deze aanname op het feit dat computer-gemedieerde communicatie het moeilijker maakt voor individuen om de sociale context van hun communicatiepartner te begrijpen (Ramirez, Walther, Burgoon & Sunnafrank, 2002). Dit leidt tot onzekerheid en verlies van controle over de situatie, waardoor gepercipieerde fairness belangrijker wordt in de interactie. In een experimenteel onderzoek vonden zij bewijs voor deze hypothese. Proefpersonen werden in groepen van drie personen verdeeld en toegewezen aan de face-to-face of de computer-gemedieerde conditie. Zij kregen de opdracht een creatieve website te ontwerpen. De groep met de beste website, kreeg een extra beloning. Gedurende het proces, kregen alle groepen twee maal informatie te horen die de fairness van het proces ondermijnde. Deze procedurele oneerlijkheid bleek een groter effect te hebben op de gepercipieerde fairness in de computer-gemedieerde groepen, dan in de face-to-face groepen, wat Tangirala en Alge (2006) heeft doen concluderen dat oneerlijke gebeurtenissen een grotere impact hebben in computer-gemedieerde communicatie.

Psychologische afstand, gecreëerd door het gebruik van een communicatiemiddel, heeft dus invloed op percepties van procedural fairness. In de literatuur worden echter diverse definities van psychologische afstand gehanteerd. Voor de operationalisatie van dit onderzoek is het van belang een zo gedetailleerd mogelijke beschrijving te hanteren. Psychologische afstand geeft volgens Stuhlmacher & Citera (2005) de mate aan waarin personen zich met elkaar verbonden voelen. Aan de hand van deze globale omschrijving, kan psychologische afstand verder onderverdeeld worden in vier dimensies: tijd (vindt een gebeurtenis in de nabije of verre toekomst plaats?), fysieke afstand, sociale afstand en de waarschijnlijkheid dat een gebeurtenis daadwerkelijk plaats gaat vinden (Trope, Liberman & Wakslak, 2007). Van de vier dimensies die in de literatuur worden onderscheiden, zijn de fysieke en sociale afstand voor deze studie van belang. Bij computer-gemedieerde communicatie is de fysieke afstand tussen ontvanger en zender groter dan bij face-to-face communicatie. Hetzelfde geldt voor de sociale afstand; een conversatie heeft minder sociale invloed wanneer deze via een computer plaatsvindt, dan wanneer dit face-to-face gebeurt (Williams, 1979). De invulling die Trope, Liberman en Wakslak (2007) aan deze dimensies geven, is in dit onderzoek echter niet één op één overgenomen. Trope et al. (2007) behandelen fysieke afstand als een concept waarbij de precieze locatie van de communicatiepartners van belang is en sociale afstand als een begrip waarbij het gaat om de identificeerbaarheid van de ontvanger met de zender. Een andere invulling die gegeven kan worden aan fysieke afstand, gaat niet uit van het aantal meters tussen zender en

ontvanger, maar van 'co-presence' (Biocca, Harms & Burgoon, 2003). In een studie van Goffman uit 1959 wordt co-presence beschreven als "de fysieke afstand waarover de ene persoon de andere kan ervaren met de zintuigen, waarbij het voelt alsof de ander 'binnen bereik' is" (p.16). Volgens hem moeten personen ervaren dat zij dichtbij genoeg zijn om waargenomen te worden in wat zij doen, en dichtbij genoeg om waargenomen te worden in dit gevoel van 'waargenomen worden' (Goffman, 1959, p. 17). Hoewel deze definitie al in 1959 is ontwikkeld, wordt deze relevant geacht voor dit onderzoek. Bij fysieke afstand draait het niet enkel om het aantal meters tussen de zender en de ontvanger, maar draait het er voornamelijk om in welke mate zij zich 'binnen bereik' van elkaar *voelen*. Twee mensen die via een computer communiceren kunnen zich in theorie immers dicht bij elkaar bevinden (bijvoorbeeld gescheiden door een wand) dan twee communicatiepartners die in dezelfde ruimte face-to-face met elkaar communiceren.

Voor sociale aanwezigheid wordt een definitie gehanteerd zoals geformuleerd door Sallnäs, Rasmussen-Gröhn & Sjöström (2000). Zij beschrijven sociale aanwezigheid als "het gevoel dat men sociaal aanwezig is bij een ander persoon op een andere locatie" (p.6). In dit onderzoek gaat het echter niet enkel om 'andere locaties', maar ook om situaties waarin personen zich in dezelfde ruimte vinden. Om een kleine psychologische afstand te realiseren, moeten personen het gevoel hebben dat zij zich in elkaars sociale aanwezigheid bevinden.

Wanneer burgers kunnen participeren in het besluitvormingsproces omtrent een windmolenpark, wordt dus verwacht dat de psychologische afstand tijdens deze participatie bepalend is voor de mate van procedural fairness die men ervaart. Voelt men zich 'binnen bereik' van de autoriteit en heeft men het gevoel dat deze autoriteit sociaal aanwezig is, dan wordt verwacht dat de gepercipieerde fairness toeneemt.

2.3 Participatie als voice procedure

Loukopoulos en Scholz (2004) definiëren burgerparticipatie als "betrokkenheid in besluitvorming met het doel de keuzes die gemaakt worden te beïnvloeden" (p. 2205). Leyenaar (2007) onderscheidt voor zowel burgers als bestuurders verschillende participatiedoelen. Voor burgers kan dit zijn dat zij de besluitvorming willen beïnvloeden om hun eigen belangen te realiseren, of dat het hen gaat om een intrinsiek doel: het meedoen zelf. Vanuit bestuurders heeft participatie vaak tot doel draagvlak voor hun ideeën te creëren of de besluitvorming te legitimeren. De onderliggende aanname hierbij is dat als burgers actief betrokken worden als deelnemers aan een democratisch besluitvormingsproces – als zij voice krijgen –, het beleid dat hier uit voortkomt meer democratisch en effectiever zal zijn (Irvin & Stansbury, 2004). Bijkomende voordelen zijn dat het beleid op een meer realistische manier aansluit bij de voorkeuren van burgers, dat burgers de besluitvormingsprocessen met meer sympathie bekijken en dat het draagvlak voor het nieuwe beleid groter is (Higgs, Berry, Kidner & Langford, 2008; Simão, Densham & Haklay, 2009). En omdat participatie een manier is om burgers hun mening te laten geven, wordt verwacht dat participatie tevens bijdraagt aan gepercipieerde fairness en daarmee aan een vermindering van weerstand tegen plannen. Hierbij is het belangrijk te noemen dat het in dit onderzoek niet gaat om het coproduceren van het beleid (participatie in besluitvorming), maar om het beïnvloeden van de uiteindelijke keuzes (participatie in het besluitvormingsproces). De mate van participatie die burgers krijgen, is in te delen bij één van de

niveaus van de participatieladder van Arnstein (1969). Zij onderscheidt er acht: 1) manipulatie, 2) therapie, 3) informeren, 4) consulteren, 5) verzoenen, 6) partnerschap, 7) gedelegeerde macht en 8) 'citizen control' (macht bij de burger). Wanneer in dit onderzoek over participatie gesproken wordt, gaat het over niveau 5: verzoenen (placation). Dit houdt in dat burgers een adviserende rol hebben, maar dat de uiteindelijke macht om te beslissen bij de gezagshouders ligt. Edelenbos, Domingo & Klok (2006) onderscheiden vijf niveaus van participatie: 1) informeren, 2) raadplegen, 3) adviseren, 4) coproduceren en 5) meebeslissen. Het vijfde niveau van Arnstein komt overeen met het niveau dat Edelenbos et al. (2006) 'adviseren' noemen. Voor de beleidsmaker houdt dit in dat deze het uiteindelijke beleid maakt, maar hierbij open staat voor andere ideeën en oplossingen.

Volgens Simão et al. (1999) kunnen ruimtelijke beslissingen niet genomen worden zonder betrokkenheid van het publiek. Burgers, zo stellen zij, zijn immers degenen die moeten leven met de geïmplementeerde uitkomst van de beslissing. Bijvoorbeeld met een windmolen in hun achtertuin. Communicatie met de burger is daarom een essentiële stap in het proces. Communicatie is een belangrijk middel om een oplossing te vinden die de tegenstrijdige belangen van verschillende partijen verbindt (Simão et al., 1999). Wordt er goed gecommuniceerd, dan is er continue een uitwisseling van kennis en meningen tussen beleidsmakers en de burger: burgerparticipatie. Bij participatie laat het publiek zijn mening en bezwaren horen, levert alternatieven, evalueert deze, wordt betrokken bij de discussies over de plannen en krijgt de mogelijkheid achtergrondinformatie over het onderwerp tot zich te nemen. Het daadwerkelijk verwerken van de input van burgers is van belang voor het slagen van een participatietraject (Centrum Publieksparticipatie, 2011). Doordat de voordelen van participatie in veel gevallen opwegen tegen de langere besluitvormingsprocessen en de kosten die er bij komen kijken, en het besluitvormingsproces soms zelfs wordt versneld (Centrum Publieksparticipatie, 2011), wordt participatie in besluitvormingsprocessen steeds vanzelfsprekender (Irvin & Stansbury, 2004). In het debat omtrent burgerparticipatie is de focus dan ook verschoven van de vraag 'moeten burgers participeren?', naar 'welk type burgerparticipatie is het beste?' (Konisky & Beierle, 2001).

Omdat participatie belangrijk blijkt te zijn bij het creëren van draagvlak voor overheidsbeslissingen, worden hierna twee strategieën verder toegelicht: Public Participation Geographical Information Systems (PPGIS) en ontwerpateliers. Deze twee strategieën verschillen op een belangrijk punt van elkaar: de mate van psychologische afstand die de participant ervaart. Hierdoor kan onderzocht worden of de psychologische afstand tijdens de participatie invloed heeft op de gepercipieerde fairness. Als criteria voor het bepalen van de psychologische afstand van de strategieën, is gebruik gemaakt van het onderscheid dat Anderson en Patterson (2010) maken: computer-gemedieerde communicatie zorgt voor een grote psychologische afstand, en face-to-face communicatie voor een kleinere psychologische afstand. PPGIS is een computer-gemedieerde participatiestrategie, waarbij wordt verwacht dat er een grote psychologische afstand wordt ervaren. Bij ontwerpateliers hebben burgers face-to-face contact met beleidsmakers, wat waarschijnlijk leidt tot een kleinere psychologische afstand. Wanneer uitgegaan wordt van de theorie van Anderson en Patterson (2010), een kleinere psychologische afstand leidt tot een grotere mate van gepercipieerde fairness, kan worden verwacht dat een ontwerpatelier als participatiestrategie succesvoller is dan een PPGIS. Computer-gemedieerde communicatie heeft echter ook voordelen ten opzichte van face-to-face

communicatie. De participatiestrategieën PPGIS en ontwerpateliers, met bijbehorende voor- en nadelen, worden hieronder nader toegelicht.

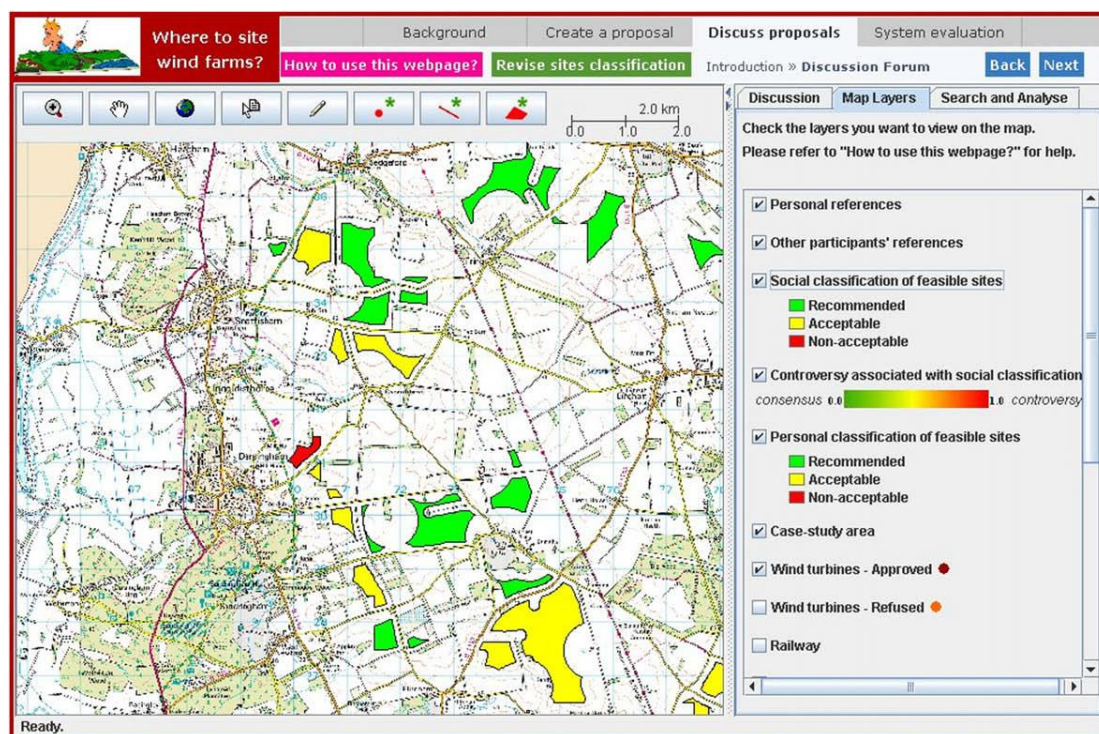
Public Participation Geographical Information Systems

Volgens Simão et al. (2009) zijn voor samenwerking met stakeholders bij het plannen van windmolenparken twee dingen nodig: een kaart van het betreffende gebied en een communicatiemiddel. Deze twee aspecten kunnen worden gecombineerd in een Geographical Information System. Een Geographical Information System (GIS) is een gedigitaliseerd mapping en database systeem, waarin ruimtelijke gegevens kunnen worden opgeslagen en gemanipuleerd (Carver, Evans, Kingston & Turton, 2001). In een dergelijk systeem kan in een tweedimensionaal kaartbeeld geëxperimenteerd worden met de plaatsing van objecten in de ruimte, waarbij beperkingen en overige opmerkingen bij een bepaalde locatie direct aangegeven worden (zie figuur 2.2). Waar deze systemen oorspronkelijk ontworpen zijn voor ruimtelijke planners (Densham, 1991), is er de laatste jaren meer bekend geworden over de voordelen van het inzetten van GIS om burgers te laten participeren in besluitvormingsprocessen omtrent ruimtelijke planning (Carver, Evans, Kingston & Turton, 2001; Kingston, Carver, Evans & Turton, 2000; Peng, 2001; Simão, Densham & Haklay, 2009). GIS worden gezien als geschikte systemen om burgerparticipatie te verwezenlijken (Simão, Densham & Haklay, 2009). De overgang van GIS als een systeem voor experts, naar een meer participatievriendelijke vorm, ook wel Public Participation GIS (PPGIS) genoemd (Carver et al., 2001), eiste aanpassingen aan het systeem. PPGIS is gemakkelijker te gebruiken en te begrijpen door het brede publiek (Barndt, 1998, in Peng, 2001). Voor meer informatie over de werking van PPGIS, zie Appendix B. In figuur 2.2 staat een screenshot van een PPGIS afgebeeld.

Omdat een PPGIS voor iedereen beschikbaar kan worden gesteld via het internet, kan een grote groep mensen middels dit systeem op een laagdrempelige manier participeren in het besluitvormingsproces (Kingston et al., 2000). Hierin heeft PPGIS als participatiemiddel voordelen ten opzichte van klassieke face-to-face participatiemiddelen, waarbij mensen naar een specifieke locatie moeten komen, wat de drempel kan verhogen. PPGIS daarentegen, is niet plaats en tijdgebonden (Howard, 1998, in Carver, Evans, Kingston & Turton, 2001). Een bijkomend voordeel is dat het geven van een mening middels een PPGIS, relatief anoniem is. Men kan zijn mening laten horen via de computer, en hoeft dit niet verbaal te doen ten overstaan van een groep onbekenden (Carver et al., 2001). Hoewel men kan stellen dat de psychologische afstand hierdoor vergroot wordt, kan ook beargumenteerd worden dat het voor mensen daarom gemakkelijker wordt om meningen te uiten, zonder overstemd te worden door een dominante groep (Kingston et al., 2000).

Een probleem bij het inzetten van PPGIS als participatiemiddel, is dat sommige individuen, met name ouderen en lager opgeleide, het soms moeilijk vinden om een PPGIS te gebruiken (Carver et al., 2001). Deze problemen doen zich met name voor bij het computergebruik zelf. Het gebruik van het kaartmateriaal heeft bij eerdere gevallen waarin PPGIS werd toegepast, weinig problemen opgeleverd (Carver et al., 2001). De moeilijkheden die zijn gevonden bij het omgaan met computers, zijn resultaten van een onderzoek dat stamt uit 2001. Verwacht wordt dat men de laatste jaren meer aan de computer gewend is, waardoor de gevolgen van dit nadeel af zullen zijn genomen. Een nadeel dat wel kan spelen, is dat meerdere personen tegelijk gebruik kunnen maken van het systeem. Volgens Galegher en Kraut (1990) richten personen hun

antwoorden over het algemeen tot de originele zender van een boodschap. Paarsgewijze interacties, die het level van wederzijdse kennis binnen de groep als geheel verminderen, zijn het gevolg. Tot slot wordt verwacht dat er een probleem zou kunnen bestaan met de psychologische afstand tussen burger en bestuurder bij het gebruik van PPGIS. Doordat er geen face-to-face contact is, kan het zijn dat men de verkregen informatie als minder eerlijk beschouwd (Anderson & Patterson, 2010). In dit onderzoek wordt onderzocht of dit daadwerkelijk het geval is.

Figuur 2.2 Screenshot van een PPGIS zoals gebruikt bij de plaatsing van windmolens in Norfolk, Engeland (Simão et al. 2009)

Ontwerpatelier

Uit onderzoek naar vormen van burgerparticipatie die de meeste voorkeur genieten bij burgers, nemen face-to-face methoden een belangrijke plaats in. Hoewel vragenlijsten als beste uit de bus kwamen (47%), werden deze gevolgd door face-to-face interviews (30%) en public meetings (23%, Lowndes, Pratchett & Stoker, 2001). In dit onderzoek zal de creatieve vorm van een public meeting, het ontwerpatelier, gebruikt worden, omdat deze strategie een zo groot mogelijke vergelijking vertoont met PPGIS. Hierdoor kunnen eventuele gevonden verschillen in de resultaten toegeschreven worden aan het verschil in psychologische afstand. De reden dat niet voor vragenlijsten is gekozen, hoewel deze als beste uit de bus kwamen, is onder andere dat verwacht wordt dat het verschil in psychologische afstand tussen deze vorm en PPGIS minimaal is, waardoor de manipulatie van de psychologische afstand voor dit onderzoek onvoldoende

effectief is. Bovendien wordt bij vragenlijsten niet met kaartmateriaal gewerkt, waardoor deze methode veel afwijkt van PPGIS. Ontwerpateliers als participatiemethoden benaderen het gebruik van PPGIS als participatiemiddel sterk. Het idee van een ontwerpatelier is dat burgers samen met ambtenaren en experts ruimtelijk gaan ontwerpen tijdens een fysieke bijeenkomst. Burgers komen naar een locatie, waar zij eerst uitleg krijgen over windenergie en het betreffende windmolenpark. Vervolgens gaan zij in groepen aan de slag met kaartmateriaal, waarbij zij verschillende scenario's voor de plaatsing van windmolens kunnen intekenen. Deze scenario's worden gepresenteerd aan de beleidsmakers, die hier vervolgens feedback op geven. Ook hebben de deelnemers de mogelijkheid te discussiëren met elkaar, de beleidsmakers en de experts. In dit onderzoek zal worden uitgegaan van de opzet van een ontwerpatelier, zoals beschreven in een onderzoek van TNS Consult (2010). Tijdens dit onderzoek zijn burgers middels ontwerpateliers geconsulteerd over hun visie op de ruimtelijke inpassing van windenergie in Nederland. Voor meer informatie over deze ontwerpateliers, zie Appendix B.

Bij face-to-face communicatie is de interactie tussen mensen groter dan bij computer-gemedieerde communicatie (Galegher & Kraut, 1990). Dit is van belang voor de mate waarin men het gevoel heeft te kunnen participeren. Uit onderzoek blijkt namelijk dat interacterende groepen het makkelijker vinden om tot een besluit te komen, minder angstig zijn en het gevoel krijgen dat zij *meer hebben geparticipeerd* dan individuen die geen interactie hebben. Deze interactie leidt tevens tot een toename van kennis bij alle individuen in de groep (Galegher & Kraut, 1990). Ook de mate van onderling begrip neemt toe in face-to-face communicatie. Onderzoek heeft aangetoond dat men elkaar (Straus & McGrath, 1994) en het besluit van de groep (Adrianson & Hjelmquist, 1991, in Bordia, 1997) minder goed begrijpt wanneer men via de computer communiceert. Het meest relevante voordeel voor dit onderzoek, is dat de psychologische afstand die mensen ervaren bij face-to-face communicatie over het algemeen klein is. Hierdoor neemt volgens Anderson en Patterson (2010) de gepercipieerde fairness toe.

Een nadeel van besluitvormingsprocessen in groepen die face-to-face communiceren, is het ontbreken van het 'equalisation phenomenon' (Dubrovsky, Kiesler & Sethna, 1991). Hiermee wordt bedoeld dat mensen in face-to-face groepsdiscussies ongelijkwaardiger zijn dan wanneer deze discussies plaats zouden vinden via een computer. Dit komt doordat mensen met een hogere status, of mensen met een dominant karakter, de overhand gaan nemen in de discussie. Communiceert men via een computer, dan nemen ook minder dominante personen, of personen met een lagere status sneller het woord. Dit kan bij face-to-face participatie resulteren in 'production blocking': minder dominante personen geloven dat hun input niet significant kan bijdragen aan de prestaties van de groep (Diehl & Stroebe, 1991). Het doel van een ontwerpatelier is juist het verkrijgen van zoveel mogelijk input van zoveel mogelijk verschillende burgers. Ook de input van minder dominante individuen is hierbij van belang. Worden zij overstemd door dominante individuen, dan loopt men het risico dat zij zich alsnog niet gehoord voelen, waardoor de kans op gepercipieerde fairness afneemt.

2.4 Hypothesen

In de voorgaande paragrafen is beschreven welke factoren kunnen zorgen voor het al dan niet ervaren van procedural en outcome fairness. Het krijgen van 'voice' blijkt hierbij bepalend te

zijn voor het vormen van evaluaties over beide vormen van fairness. In hoeverre een voice procedure procedural fairness beïnvloedt, heeft te maken met de psychologische afstand tijdens de voice procedure. De twee vormen van fairness hebben vervolgens invloed op de affectieve respons van mensen. Een negatieve affectieve respons kan tot slot leiden tot weerstand.

De voice procedure die in dit onderzoek centraal staat, participatie in besluitvormingsprocessen, bepaalt de mate van psychologische afstand die men ervaart. Burgers kunnen op verschillende manieren hun mening laten horen: via een computer of face-to-face. Verwacht wordt dat een face-to-face voice procedure (participatie middels een ontwerpatelier) tot de kleinste psychologische afstand leidt. Computer-gemedieerde participatie (middels een PPGIS) leidt tot een grotere psychologische afstand. De grootste psychologische afstand zou moeten ontstaan wanneer men geen kans krijgt te participeren: een no-voice procedure. Dit leidt tot de volgende hypothese:

H1: Geen voice (geen participatie) leidt tot de grootste, computer-gemedieerde participatie tot een kleinere en face-to-face participatie tot de kleinste mate van psychologische afstand.

Daarnaast wordt verwacht dat de voice procedure een directe invloed heeft op gepercipieerde fairness. Het kunnen laten horen van de mening (participatie) heeft naar verwachting een positieve invloed op hoe eerlijk men zowel het proces als de uitkomst beoordeelt.

H2a: Hoe meer voice men krijgt (participatie vs. geen participatie) hoe groter de gepercipieerde procedural fairness zal zijn.

H2b: Hoe meer voice men krijgt (participatie vs. geen participatie) hoe groter de gepercipieerde outcome fairness zal zijn.

De mate van psychologische afstand die een burger ervaart, heeft invloed op hoe eerlijk men de procedure beoordeelt. Een kleine psychologische afstand, heeft tot gevolg dat men de procedure van het besluitvormingsproces als eerlijker beoordeelt. Aan de hand hiervan kan de volgende hypothese worden geformuleerd:

H3: Hoe kleiner de psychologische afstand die men ervaart, hoe groter de gepercipieerde procedural fairness zal zijn.

Niet alleen de mate van voice, maar ook de gepercipieerde procedural fairness beïnvloedt de outcome fairness die men ervaart. Wordt de procedure als eerlijk beoordeeld, dan heeft dit een positieve invloed op hoe eerlijk men de uitkomsten van het besluitvormingsproces beoordeelt.

H4: Als de procedure als eerlijk wordt beoordeeld, heeft dit een positieve invloed op hoe eerlijk de uitkomst wordt beoordeeld.

Tussen een negatieve perceptie van eerlijkheid en weerstand, zit nog een mediërende factor: een negatieve affectieve respons (Folger, 1977; Vermunt, Wit, van den Bos & Lind, 1996).

Procedurele oneerlijkheid heeft invloed op de mate van protest die men wil vertonen, maar deze relatie blijkt sterker wanneer de affectieve respons als mediator wordt toegevoegd. Met andere woorden: een oneerlijke procedure leidt tot een negatieve affectieve respons, waardoor mensen een grotere intentie vertonen om te gaan protesteren (Vermunt et al. 1996). Verwacht wordt dat deze zelfde relatie geldt voor outcome fairness: als de uitkomst als minder eerlijk wordt ervaren, leidt dit tot een grotere mate van negatief affect, waardoor de intentie om te protesteren groter wordt. Omdat onder 'protest' vaak uitingen van verstoring en geweld worden verstaan (Turner, 1969), wordt in dit onderzoek in plaats daarvan het begrip *weerstand* gebruikt. Weerstand hoeft zich immers niet altijd te uiten in daadwerkelijke demonstraties of zelfs geweld, maar kan ook tot uiting komen in negatieve worth-of-mouth of het schrijven van boze brieven. Bovendien is het begrip 'weerstand' in onderzoek naar windenergie gebruikelijker (o.a. Wolsink, 2007; Devine-Wright, 2005; Wüstenhagen, Wolsink & Bürer, 2007; Wolsink & Breukers, 2010). Bovenstaande studies hebben geleid tot het formuleren van hypothese 5 en 6:

H5a: Hoe meer procedural fairness men ervaart, hoe positiever de affectieve respons.

H5b: Hoe meer outcome fairness men ervaart, hoe positiever de affectieve respons.

H6: Hoe positiever de affectieve respons van een persoon is, hoe kleiner de intentie om weerstand te gaan vertonen.

In hoofdstuk 3 wordt nader ingegaan op de methode waarmee deze hypothesen zijn getest. In het resultatenhoofdstuk (hoofdstuk 4) worden de uitkomsten van dit onderzoek besproken. Aan de hand van de resultaten wordt bepaald of bovenstaande hypothesen aangenomen, dan wel verworpen worden.

3. Methode

Drie versies van een online vragenlijst zijn voorgelegd aan een steekproef bestaande uit Nederlandse burgers. Het doel van deze vragenlijsten was tweeledig. In de eerste plaats is de relatie tussen psychologische afstand, perceived fairness, affectieve respons en weerstand onderzocht. Daarnaast bevatte elke versie een stimulus die de mate van participatie (Voice your Opinion) manipuleerde. Het doel van deze manipulatie was om te onderzoeken of de mate en manier van participatie van invloed zijn op psychologische afstand, perceived fairness en weerstand.

3.1 Beschrijving van de steekproef

Het onderzoek is afgenomen onder 252 Nederlandse burgers; 186 van hen (74%; 89 vrouwen en 97 mannen) hebben de vragenlijst (bijna) volledig ingevuld, en zijn meegenomen voor verdere analyse. Dit relatief grote afvalpercentage kan te wijten zijn aan technische mankementen (bijvoorbeeld het wegvallen van de internetverbinding of foutief laden van een pagina), de lengte van de vragenlijst, of aan het onderwerp. Zo is het denkbaar dat met name mensen die tegen windenergie zijn, de vragenlijst graag wilden afmaken, omdat zij hun mening over dit onderwerp wilden laten horen. De leeftijd van de respondenten was gevarieerd; de meerderheid was tussen de 21 en 30 jaar (24%) of tussen de 51 en 60 jaar (23%). Het grootste deel van de respondenten was hoger opgeleid (45% HBO en 32% WO). Er is tevens gevraagd naar de houding van de respondenten ten overstaan van windenergie. Meer dan de helft (51%) van de respondenten gaf aan voorstander te zijn van windenergie. 25% was tegen deze vorm van duurzame energieopwekking, de rest gaf aan hier neutraal tegenover te staan. Meer dan de helft van de respondenten (57%) had op het moment dat zij de vragenlijst invulde, geen windmolen in de eigen gemeente staan. Bij 23% was dit wel het geval. 100 respondenten (54%) zijn benaderd via het eigen netwerk van de onderzoeker, via social network sites en middels internetforums. De overige 36% (86 respondenten) is benaderd via een radio interview op RTV Drenthe; een provincie waar momenteel veel ophef bestaat over de plannen voor een toekomstig windmolenpark. Onder deze laatste groep bevonden zich veel tegenstanders van windenergie. Een gedetailleerde beschrijving van de steekproef staat weergegeven in tabel 3.1.

3.2 Design en procedure

De respondenten zijn middels diverse kanalen benaderd met de vraag of zij mee wilden werken aan een onderzoek naar communicatie vanuit de Rijksoverheid omtrent windenergie. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een online experimenteel design met drie groepen, welke random zijn toegewezen aan één van de drie condities: een 'geen participatie' conditie (n=62; 33%) een 'computer-gemedieerde participatie' conditie (n=57; 31%) en een 'face-to-face participatie' conditie (n=67; 36%). Respondenten uit de 'geen participatie' conditie kregen een krantenartikel te lezen waarin een windmolenpark werd aangekondigd en waarin men te horen kreeg dat verdere besluiten over dit park genomen gingen worden door beleidsmakers en bedrijven. Respondenten uit de 'computer-gemedieerde participatie' conditie kregen in een brief

te horen dat zij konden participeren in het besluitvormingsproces omtrent een windmolenpark in hun omgeving via een PPGIS, terwijl de face-to-face participatie groep te horen kreeg dat dit kon middels een ontwerpatelier. Op deze manier kon worden gemeten of het mogen participeren in het besluitvormingsproces invloed heeft op de mate van fairness die men ervaart en de mate van weerstand die men wil gaan vertonen. Ook kon door het beschrijven van een computer-gemedieerde en een face-to-face participatiestrategie bekeken worden of deze participatiestrategieën een verschil in psychologische afstand teweeg brengen en of dit invloed had op de perceptie van fairness. Hoewel respondenten niet echt hebben deelgenomen aan een ontwerpatelier of gebruik hebben gemaakt van een PPGIS, werd wel verwacht dat de aankondiging van één van deze twee participatiestrategieën een verschil in psychologische afstand en daarmee in gepercipieerde fairness oproept. In een werkelijke situatie krijgt men ook eerst te horen of men al dan niet kan participeren – en zo ja, op wat voor manier – alvorens men daadwerkelijk aan de participatie deelneemt.

Tabel 3.1

Beschrijvende statistiek van de steekproef

Variabele	% (n)
Geslacht	
Man	52,5 (97)
Vrouw	47,8 (89)
Leeftijd	
<20 jaar	2,7 (5)
21-30 jaar	24,2 (45)
31-40 jaar	16,1 (30)
41-50 jaar	14,5 (27)
51-60 jaar	23,1 (43)
>60 jaar	19,4 (36)
Opleidingsniveau	
VMBO	1,1 (2)
Havo	4,8 (9)
VWO	4,3 (8)
MBO	10,2 (19)
HBO	45,2 (84)
WO	32,2 (60)
Anders	2,2 (4)
Houding t.o.v. windenergie	
Voorstander	51,1 (95)
Neutraal	17,7 (33)
Tegenstander	24,7 (46)
Windturbines in gemeente v/d	
Respondent	
Ja	22,6 (46)
Nee	58,6 (109)
Weet ik niet	11,8 (22)

Noot: de drie condities verschillen niet significant van elkaar op de demografische variabelen uit deze tabel

Op het moment van de aankondiging worden de eerste oordelen al gevormd, welke bepalend kunnen zijn voor de uiteindelijke intentie tot het vertonen van weerstand tegen het windmolenpark.

Alle respondenten kregen de opdracht zich in te leven in een scenario aan de hand van een krantenartikel (geen participatieconditie) of een brief (participatiecondities). Voor het gebruik van een krantenartikel is gekozen om het scenario zo realistisch mogelijk te houden: het niet mogen participeren in een besluitvormingsproces wordt doorgaans niet aangekondigd in een persoonlijke brief, het mogen participeren wel. Respondenten in de participatiecondities kregen een afbeelding van de participatievorm te zien. Dit had tot doel de participatiestrategie te verduidelijken voor de respondenten. Na het lezen van de brief of het krantenartikel, werd respondenten gevraagd aan de hand van dit scenario een vragenlijst in te vullen. Voor het manipulatiemateriaal dat in dit onderzoek gebruikt is, zie Appendix C.

3.3 Pilot test

Alvorens de definitieve vragenlijsten te versturen, is middels een pretest onderzocht of de manipulatie (wel of niet mogen participeren) succesvol was. Ook is gekeken of er een verschil in psychologische afstand tussen de condities werd gevonden. Respondenten (N=22; 9 mannen en 13 vrouwen) werd een online vragenlijst voorgelegd waarin zij, aan de hand van een scenario waarin de één van de participatiecondities beschreven werd, vragen over participatie (gemeten met een Voice Your Opinion-schaal) en Psychologische Afstand beantwoordden.

Het construct *Voice Your Opinion* (mate van participatie) is gemeten met zes items ($\alpha=0,94$). De eerste drie items (Lauber, 1999) vroegen op een meer impliciete manier naar de mate waarin men het gevoel heeft zijn mening te kunnen laten horen (o.a. “De overheid heeft geen aandacht voor de overwegingen van haar burgers”). De twee volgende items (van Prooijen, van den Bos & Wilke, 2002) vroegen hier expliciet naar, met vragen als “Ik krijg de kans mijn mening te geven over het plaatsen van windmolens in mijn omgeving”. Een zesde item is toegevoegd om specifiek te vragen naar de mate van participatie die men aan de hand van het krantenartikel/de brief verwacht te krijgen.

Psychologische Afstand is gemeten op twee vlakken: de Psychologische Afstand tot de interactiepartner (de ambtenaar waar men tijdens het participeren mee communiceert) en de Psychologische Afstand die het communicatiemiddel zelf oproept. Het eerste is gemeten aan de hand van bestaande items uit een studie van Nowak & Biocca (2003) (o.a. “Ik verwacht dat de ambtenaar een gevoel van nabijheid tussen ons creëert”). Dit resulteerde in een schaal van elf items ($\alpha= 0,89$) waarvan er drie zijn omgeschaald. De psychologische afstand die het communicatiemiddel zelf oproept, is gemeten door te vragen naar de verwachte kenmerken van het communicatiemiddel. Deze kenmerken - on sociaal, sociaal, ongevoelig, gevoelig, onpersoonlijk, persoonlijk, koud en warm (Sallnäs, Rasmus-Gröhn & Sjöström, 2000) – zijn gemeten met behulp van een 7-punts semantisch differentiaal en vormden een betrouwbare schaal ($\alpha=0,93$).

De resultaten van de pretest lieten duidelijke verschillen tussen de condities zien. Respondenten uit de geen-participatie conditie scoorden aanzienlijk lager op de items die Voice Your Opinion maten ($M=2,80$), dan respondenten uit de computer-gemedieerde ($M=5,31$) en

face-to-face conditie ($M=5,27$). Tussen de computer-gemedieerde en face-to-face groep waren ook verschillen te vinden in de scores op de constructen die Psychologische Afstand maten. Zo scoorden de respondenten uit de face-to-face conditie zowel op de Psychologische Afstand tot de ambtenaar ($M=4,72$) als op de Psychologische Afstand tot het middel ($M=5,08$) hoger dan de respondenten uit de computer-gemedieerde groep (resp. $M=3,99$; $M=4,17$). Hieruit is geconcludeerd dat de manipulaties voldoende effectief zijn om mee te nemen in het hoofdonderzoek.

3.4 Meetinstrument en operationalisatie

Voor het hoofdonderzoek zijn de verschillende constructen uit dit onderzoek gemeten aan de hand van online vragenlijsten. De meeste schalen zijn uit het Engels vertaald en specifiek aangepast aan dit onderzoek. De constructen zijn gemeten met behulp van verschillende items welke beantwoord konden worden op een 7-punts Likertschaal, van 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens'. *Voice Your Opinion* ($\alpha=0,95$), *Psychologische Afstand tot de ambtenaar* ($\alpha=0,93$) en *Psychologische Afstand tot het middel* ($\alpha=0,93$) zijn gemeten met dezelfde als items als die gebruikt zijn in de pilot test (paragraaf 3.3). Aan de hand van deze pilot test zijn tevens een aantal naar voren gekomen onduidelijkheden aangepast voordat het hoofdonderzoek is afgenomen. De volledige vragenlijsten die in dit onderzoek gebruikt zijn, staan weergegeven in Appendix D.

De gepercipieerde *Procedural Fairness* is gemeten door twee schalen uit verschillende onderzoeken te combineren. De eerste schaal die is gebruikt is afkomstig uit een onderzoek van Gilliland, Groth, Baker, Dew, Polly en Langdon (2001) naar de reactie van sollicitanten op brieven waarin zij afgewezen worden voor een functie. De items die het construct Procedural Fairness in dit onderzoek meten, gaan in op de methode die is gebruikt om tot een besluit te komen (o.a. "De overheid maakt keuzes over de locatie van de windmolens, op een manier die voor burgers eerlijk is"). De andere schaal die is gebruikt (Lauber, 1999), meet vooral de mate waarin de procedure rekening houdt met de kosten- batenverdeling over verschillende betrokkenen (o.a. "Het proces houdt rekening met hoe de voordelen van het windmolenpark worden verdeeld"). Door deze schalen samen te voegen is een nieuwe schaal ontwikkeld voor Procedural Fairness, bestaande uit 6 items ($\alpha=0,94$).

Onderzoeken naar *Outcome Fairness* meten deze perceptie van fairness doorgaans op het moment dat de uitkomst reeds bekend is. In dit onderzoek is dit nog niet het geval; daarom is gevraagd naar verwachtingen over de uitkomst. De vragen die Outcome Fairness meten, zijn tevens gebaseerd op een schaal uit onderzoek van Gilliland et al. (2001). Van deze schaal, die bestaat uit vier items, is één item wegens irrelevantie voor dit onderzoek achterwege gelaten. Daarnaast zijn drie extra items toegevoegd. Dit heeft geresulteerd in een schaal van zes items ($\alpha=0,96$) (o.a. "Ik verwacht dat het besluit van de overheid over waar de windmolens komen te staan, eerlijk zal zijn").

De schaal voor de *Affectieve Respons* ($\alpha=0,96$) is gebaseerd op onderzoek van Vermunt, Wit, van den Bos & Lind (1996), waarin de Affectieve Respons tevens gezien werd als een factor die fairness beïnvloedt. Waar Vermunt et al. (1996) enkel negatieve emoties hebben gebruikt in hun schaal, is de schaal voor dit onderzoek aangevuld met complementaire positieve emoties,

om bias door de vraagstelling zo veel mogelijk te voorkomen. Respondenten is gevraagd om aan te geven in welke mate zij zich boos, blij, geïrriteerd, ontspannen, beledigd, gewaardeerd, furieus en gelukkig voelen wanneer zij denken aan het windmolenpark in hun gemeente.

De items voor de afhankelijke variabele in dit onderzoek, *Weerstand*, zijn gebaseerd op een kwadrantenschema met de dimensies actief-passief en openlijk-verborgen, waarin verschillende uitingen van weerstand en steun te plaatsen zijn (Bovey & Hede, 2001). De meest relevante aspecten van steun en weerstand zijn in dit onderzoek opgenomen, wat heeft geresulteerd in de volgende vijf uitingen: 1) meewerken aan de plannen, 2) het proces belemmeren, 3) de plannen steunen, 4) de windmolens accepteren en 5) verzetten tegen de plannen. Daarnaast is een aantal stellingen overgenomen uit onderzoek van The SmartAgent Company (Wolters, Haufe, Holthuis & van Hattum, 2008) naar het vergroten van betrokkenheid bij windenergie onder burgers (o.a. “Ik mobiliseer de mensen in mijn buurt om bezwaar te maken tegen de windmolens”). Dit heeft geresulteerd in een betrouwbare schaal ($\alpha=0,98$) van negen items, waarvan er drie zijn omgeschaald.

Tot slot zijn in de vragenlijsten behorende bij de participatiecondities nog een aantal vragen opgenomen welke de verwachtingen van de respondent over het participatiemiddel maten. Deze vragen zijn gesteld om eventuele verschillen in scores tussen de beide participatiegroepen achteraf beter te kunnen verklaren. Het ging hierbij om vragen als “Ik verwacht dat ik in de discussie wordt overstemd door andere inwoners die de OntwerpWind-tool gebruiken/deelnemen aan het OntwerpWind-atelier”.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van dit onderzoek besproken. In de eerste plaats wordt bekeken wat het effect van de manipulaties is geweest op het verschil in scores tussen de verschillende groepen. Daarnaast worden de relaties tussen de constructen geanalyseerd.

4.1 Effect van de stimuli

De drie condities in dit onderzoek varieerden in de mate van participatie die een respondent toegezegd kreeg. De ‘geen participatie’ groep werd geconfronteerd met een stimulus waarin een lage mate van participatie werd gemanipuleerd. De ‘computer-gemedieerde participatie’ groep kreeg een stimulus te zien waarmee een hoge mate van participatie werd gemanipuleerd, evenals de ‘face-to-face participatie’ groep.

Manipulatiecheck

Met een one-way variantieanalyse is gecontroleerd of de manipulaties het beoogde effect hebben gehad. Er bleek een significant verschil te bestaan ($p < 0.05$) tussen de drie condities in de scores op Voice Your Opinion: $F(2, 181) = 25,19$, $p = 0,00$. Een post-hoc vergelijking (Tukey HSD test) toonde aan dat de gemiddelde scores in de ‘geen participatie’ conditie ($M = 2,36$, $SD = ,34$) significant lager waren dan de scores in de computer-gemedieerde ($M = 4,22$, $SD = 1,86$) en de face-to-face conditie ($M = 4,13$, $SD = 1,68$). Deze laatste twee condities verschilden niet significant van elkaar, wat aangeeft dat de mate van participatie, zoals gemeten met de Voice Your Opinion schaal, effectief is gemanipuleerd.

Verschillen tussen groepen

Een one-way variantieanalyse is uitgevoerd om te bekijken of respondenten uit de geen participatieconditie significant anders scoorden op Psychologische Afstand, Fairness, Affectieve Respons en Weerstand. De resultaten van deze variantieanalyses staan samengevat in tabel 4.1. Voor zowel Psychologische Afstand tot de ambtenaar, als voor Psychologische Afstand tot het middel, bleek dit het geval te zijn ($p < 0,05$). Er werd een significant verschil gevonden tussen de geen participatie conditie enerzijds ($M = 4,56$, $SD = 1,39$; $M = 5,08$, $SD = 1,32$) en de computer-gemedieerde ($M = 3,84$, $SD = 1,20$; $M = 4,06$, $SD = 1,16$) en face-to-face conditie ($M = 3,72$, $SD = 1,28$; $M = 3,93$, $SD = 1,37$) aan de andere kant: $F(2, 179) = 7,73$, $p = 0,001$; $F(2, 180) = 14,65$, $p = 0,00$. Een hogere score stond hierbij voor een grotere psychologische afstand. Respondenten uit de face-to-face conditie scoorden iets lager op psychologische afstand dan respondenten uit de computer-gemedieerde conditie, maar dit verschil was niet significant. Respondenten uit de geen participatie conditie ervoeren een grote psychologische afstand ten opzichte van de beide participatiecondities. De Voice Procedure waaraan een respondent is blootgesteld is dus deels van invloed op de Psychologische Afstand die de respondent ervaart. Hierbij is bepalend of de respondent mag participeren, niet op welke manier dit mag.

Voor Procedural Fairness en Outcome Fairness werd ook een significant verschil gevonden tussen de groepen: $F(2, 183) = 6,89$, $p = 0,001$; $F(2, 181) = 3,92$, $p = 0,02$. Respondenten die te horen kregen dat zij niet konden participeren in het besluitvormingsproces, scoorden significant lager

(M=2,79; SD=1,51; M=3,00, SD=1,60) op respectievelijk Procedural Fairness en Outcome Fairness dan respondenten uit de computer-gemedieerde participatieconditie (M=3,82, SD=1,47; M=3,82, SD=1,66). Opvallend is dat er voor beide vormen van Fairness geen significant verschil bestaat tussen de geen participatie en de face-to-face participatiegroep (M=3,42, SD=1,60; M=3,92, SD=1,94). Tussen de computer-gemedieerd een face-to-face participatieconditie is tevens geen verschil gevonden.

Tabel 4.1

Verschillen tussen groepen

	<u>Geen Participatie</u> (A)	<u>Computer-gemedieerd</u> (B)	<u>Face-to-face</u> (C)
	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Psychologische [#] Afstand tot de ambtenaar	4,56 (1,39)	3,84 (1,20)	3,72 (1,28)
Psychologische [#] Afstand tot het middel	5,08 (1,32)	4,06 (1,16)	3,93 (1,37)
Procedural ^{##} Fairness	2,79 (1,51)	3,82 (1,47)	3,42 (1,60)
Outcome ^{##} Fairness	3,00 (1,60)	3,82 (1,66)	3,34 (1,49)
Affectieve ^{##} Respons	2,98 (1,47)	4,01 (1,69)	3,45 (1,48)
Weerstand ^{##}	4,10 (1,95)	3,25 (1,94)	3,92 (1,94)

Noot: [#] = A verschilt significant van B en C, ^{##} = A verschilt significant van B (p<0,05)

Hetzelfde bleek te gelden voor de gemiddelde scores op Affectieve Respons en Weerstand: $F(2, 183) = 6,69, p=0,002$; $F(2, 183) = 3,15, p=0,045$. De geen participatiegroep scoorde significant lager op Affectieve Respons dan de computer-gemedieerde participatiegroep en hoger op Weerstand. Ook hier was het verschil tussen de geen participatie en face-to-face participatiegroep niet significant. Ook de computer-gemedieerde en face-to-face participatiegroep verschilden niet significant van elkaar.

Deze resultaten laten zien dat participatie leidt tot een verkleinde Psychologische Afstand, maar dat het hierbij niet uitmaakt of een respondent te horen kreeg dat hij of zij via een computer of face-to-face kon participeren. Daarnaast blijkt participatie een positief effect te hebben op de gepercipieerde Procedural Fairness, gepercipieerde Outcome Fairness en op Affectieve Respons en een negatief effect op Weerstand. Respondenten die de kans krijgen te participeren in het besluitvormingsproces, beschouwen zowel het proces als de uitkomsten

hiervan als eerlijker. Deze resultaten zijn echter alleen significant wanneer gekeken wordt naar de computer-gemedieerde participatiegroep. Bij de face-to-face participatiegroep worden geen significante verschillen gevonden. Een logische verklaring hiervoor lijkt te zijn, dat dit te wijten is aan de participatiemethode. Om dergelijke resultaten te kunnen verklaren, zijn in de vragenlijst een aantal items toegevoegd waarbij de respondenten gevraagd werd naar hun verwachtingen over de participatiemethode. Alleen op de vraag “Ik verwacht dat ik in de discussie overstemd wordt door andere inwoners die de OntwerpWind-tool gebruiken/die meedoen aan het OntwerpWind-atelier”, scoorde de computer-gemedieerde groep significant hoger dan de face-to-face groep ($p < 0,05$). Dit lijkt tegenstrijdig met de resultaten van de variantieanalyses. Verwacht werd dat wanneer zou blijken dat de computer-gemedieerde participatiegroep lager scoorde op weerstand en hoger op fairness, dit te wijten zou zijn aan het feit dat men in de face-to-face groep het gevoel zou hebben overstemd te worden door anderen. In de discussie (hoofdstuk 5) wordt hier nader op ingegaan.

4.2 Relaties tussen constructen

Om de relaties tussen de constructen uit dit onderzoek te analyseren, zijn eerst de correlatiecoëfficiënten berekend. Omdat Voice Procedure een categorische variabele is, is eerst de procedure voor ‘dummy coderen’ toegepast, waarbij in dummy 1 de computer-gemedieerde groep code ‘1’ kreeg en in dummy 2 de face-to-face groep. De geen participatiegroep werd steeds gecodeerd als ‘0’. De correlatiecoëfficiënten staan weergegeven in tabel 4.2.

Tabel 4.2

Pearson's correlatiecoëfficiënt voor constructen uit het onderzoek

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Voice Procedure 1 (Computer gemedieerd)	1,00							
2. Voice Procedure 2 (Face-to-face)	-,50**	1,00						
3. Psychologische Afstand tot de ambtenaar	-,10	-,18*	1,00					
4. Psychologische Afstand tot het middel	-,14	-,23**	,60**	1,00				
5. Procedural Fairness	,21*	,04	-,46**	-,70**	1,00			
6. Outcome Fairness	,19*	-,02	-,47**	-,64**	,85**	1,00		
7. Affectieve respons	,23**	-,01	-,44**	-,64**	,74**	,71**	1,00	
8. Weerstand	-,18*	,06	,42**	,58**	-,67**	-,67**	-,86**	1,00

Significantieniveau: ** = $p < 0,01$ (tweezijdig), * = $p < 0,05$ (tweezijdig)

Uit deze tabel blijkt dat computer-gemedieerde participatie leidt tot een hogere mate van Procedural en Outcome Fairness, tot een positievere Affectieve Respons en tot een kleinere mate van Weerstand dan geen participatie of face-to-face participatie. Face-to-face participatie heeft een grotere, negatieve invloed op beide vormen van Psychologische Afstand dan de computer-gemedieerde en geen participatiegroep, wat aantoont dat – anders dan uit de variantieanalyse naar voren leek te komen – de psychologische afstand toch enigszins samenhangt met de manier van participatie. Daarnaast neemt de Weerstand af als de Psychologische Afstand kleiner wordt, en neemt Weerstand toe als de scores op alle overige constructen afnemen. Wat verder opvalt, zijn de sterke correlaties tussen Procedural Fairness en Outcome Fairness en tussen Affectieve Respons en Weerstand. In de discussie (hoofdstuk 5) wordt hier verder op ingegaan. Omdat veel constructen onderling sterk bleken te correleren, zijn de verwachte relaties tussen de constructen zoals geformuleerd in de hypothesen hieronder nader geanalyseerd.

Het effect van Voice Procedure op Psychologische Afstand

In paragraaf 4.1 is al besproken dat respondenten uit de geen participatiegroep significant hoger scoorden op zowel Psychologische Afstand tot de ambtenaar als Psychologische Afstand tot het middel dan respondenten uit de beide participatiecondities. Tussen de computer-gemedieerde en de face-to-face groep werden met een variantieanalyse verder geen significante verschillen gevonden. Uit een meervoudige regressieanalyse van de dummyvariabelen voor de Voice Procedure op de Psychologische Afstand tot de ambtenaar, bleek zowel tussen de computer-gemedieerde conditie als tussen de face-to-face conditie en de Psychologische Afstand, een negatieve relatie te bestaan ($\beta = -0,25$, $p < 0,01$; $\beta = -0,31$, $p < 0,001$). Ditzelfde geldt voor de Psychologische Afstand tot het middel, waarbij respectievelijk de computer-gemedieerde conditie en de face-to-face conditie een negatief effect hebben op deze vorm van Psychologische Afstand ($\beta = -0,34$, $p < 0,001$; $\beta = -0,40$, $p < 0,001$).

Het effect van Voice Procedure op Procedural Fairness

Uit tabel 4.1 blijkt dat respondenten uit de geen participatiegroep significant lager scoren op Procedural Fairness dan respondenten uit de computer-gemedieerde conditie. Respondenten uit de face-to-face conditie verschillen in hun scores op Procedural Fairness niet significant van de andere twee groepen. Uit een meervoudige regressieanalyse van de twee dummyvariabelen voor Voice Procedure op Procedural Fairness blijkt dat voor zowel de computer-gemedieerde variabele, als voor de face-to-face variabele geldt dat dit een positieve invloed heeft op Procedural Fairness ($\beta = 0,30$, $p < 0,01$; $\beta = 0,19$, $p < 0,05$). Participatie leidt dus tot een grotere mate van Procedural Fairness, waarbij alleen computer-gemedieerde participatie tot significant meer Procedural Fairness leidt dan geen participatie.

Het effect van Voice Procedure op Outcome Fairness

In de vorige paragraaf is tevens beschreven dat respondenten uit de geen participatie conditie significant lager scoren op Outcome Fairness dan respondenten uit de computer-gemedieerde conditie. Wederom verschillen respondenten uit de face-to-face conditie in hun scores op Outcome Fairness niet significant van de andere twee groepen. Dit blijkt ook uit een meervoudige regressieanalyse van de twee dummyvariabelen voor Voice Procedure op Outcome

Fairness. Hierbij heeft alleen de computer-gemedieerde conditie een significant positief effect op Outcome Fairness ($\beta=0,24$, $p<0,01$).

Het effect van Psychologische Afstand op Procedural Fairness

Een meervoudige regressieanalyse met Psychologische Afstand tot de ambtenaar en Psychologische Afstand tot het middel laat zien dat deze twee constructen samen 49% van de variantie in Procedural Fairness bepalen ($p=0,00$). Hierbij wordt een hoofdeffect gevonden van Psychologische Afstand tot het middel ($\beta=-0,66$, $p<0,001$); deze variabele is verantwoordelijk voor 28% van de variantie in Psychologische Afstand. Het effect van Psychologische Afstand tot de ambtenaar is niet significant ($\beta=-0,06$, $p=0,36$) en er is geen interactie-effect tussen de twee constructen gevonden. Deze resultaten laten zien dat hoe kleiner de psychologische afstand is die een respondent ten opzichte van het communicatiemiddel ervaart, hoe eerlijker deze respondent de procedure ervaart.

Het effect van Procedural Fairness op Outcome Fairness

Verwacht werd dat wanneer men de procedure als eerlijker beschouwt, ditzelfde geldt voor de uitkomst van deze procedure. Er wordt dus een positieve relatie tussen Procedural Fairness en Outcome Fairness verwacht. Een regressieanalyse laat zien dat dit inderdaad het geval is. Maar liefst 72% van de variantie in Outcome Fairness wordt verklaard door de score op Procedural Fairness ($p=0,00$). De relatie tussen Procedural Fairness en Outcome Fairness is positief ($\beta=0,85$, $p<0,001$), wat betekent dat hogere scores op Procedural Fairness zorgen voor hogere scores op Outcome Fairness.

Het effect van Fairness op Affectieve Respons

Van de beide vormen van Fairness, Procedural Fairness en Outcome Fairness, wordt verwacht dat zij een positief effect hebben op de Affectieve Respons van een respondent. Hoe eerlijker men de procedure en de uitkomst hiervan vindt, hoe positiever men zich zal voelen over het geheel. Een meervoudige regressieanalyse laat zien dat de beide vormen van Fairness samen 57% van de variantie in Affectieve Respons verklaren, waarbij een hoofdeffect van Procedural Fairness is gevonden ($\beta=0,48$, $p<0,001$). Het effect van Outcome Fairness is iets kleiner, maar tevens significant ($\beta=0,30$, $p<0,05$).

Het effect van Affectieve Respons op Weerstand

Volgens de hypothesen heeft de Affectieve Respons tot slot invloed op de uiteindelijke afhankelijke variabele Weerstand. Uit een regressieanalyse blijkt dat de Affectieve Respons van een respondent verantwoordelijk is voor 75% van de variantie in Weerstand ($p=0,00$). Dit effect is negatief ($\beta=-0,86$, $p<0,001$), wat inhoudt dat hoe positiever de affectieve respons is, hoe minder men geneigd is weerstand te gaan vertonen.

4.3 Onderlinge samenhang tussen constructen

Om de samenhang tussen alle constructen in zijn geheel in kaart te kunnen brengen, is een aantal meervoudige regressieanalyse uitgevoerd. Hiermee is bekeken welke constructen een

significante bijdrage leveren aan de vorming van weerstand, wanneer het effect van alle constructen wordt meegenomen. Allereerst is bekeken wat het aandeel van de verschillende constructen is bij het voorspellen van de mediators Procedural Fairness, Outcome Fairness en Affectieve respons. De resultaten hiervan staan weergegeven in tabel 4.3.

Er is een hoofdeffect gevonden van Psychologische Afstand tot het middel op de beide vormen van Fairness en op de Affectieve Respons. Een kleinere Psychologische Afstand leidt tot een grotere mate van fairness en een positiever affect. Opvallend is dat deze relatie alleen geldt voor de Psychologische Afstand tot het middel. De Psychologische Afstand tot de ambtenaar laat geen negatief effect op de beide vormen van Fairness zien. Wat verder opvalt in bovenstaande tabel, is dat face-to-face participatie een negatieve relatie vertoont met Outcome Fairness. Verwacht werd dat respondenten die face-to-face konden participeren in het besluitvormingsproces, juist een grotere mate van Outcome Fairness zouden ervaren. Deze relatie is echter zwak. Een relatie die niet vooraf in de hypothesen is opgenomen, maar die wel uit deze analyse naar voren komt, is het directe effect van Psychologische Afstand tot het middel op de Affectieve Respons. Deze relatie loopt niet per definitie via fairness, maar bestaat ook rechtstreeks.

Tabel 4.3

Samenvatting van meervoudige regressieanalyse voor voorspellers van Procedural Fairness, Outcome Fairness en Affectieve Respons (N=169)

Voorspellers	Effect op					
	<u>Procedural Fairness</u>		<u>Outcome Fairness</u>		<u>Affectieve Respons</u>	
	β	t	β	t	β	t
Voice Procedure 1 (Computer-gemedieerd)	0,06	0,99	-0,00	-0,48	1,12	2,70
Voice Procedure 2 (Face-to-face)	-0,12	-1,85	-0,21*	-2,98	-0,14	-1,97
Psychologische Afstand tot de ambtenaar	-0,06	-0,90	-0,13	-1,83	-0,82	-1,15
Psychologische Afstand tot het middel	-0,68*	-9,84	-0,61*	-8,33	-0,60*	-8,12
R ²	0,51		0,46		0,43	
F	45,14		35,83		33,18	

* = $p < 0,05$

Omdat de mediators Procedural Fairness, Outcome Fairness en Affectieve Respons inderdaad een rol blijken te spelen, zijn deze ook meegenomen in een meervoudige regressieanalyse van de voorspellers van Weerstand. De resultaten van deze analyse staan weergegeven in tabel 4.4. Wat hierin opvalt, is de belangrijke rol die Psychologische Afstand tot het middel speelt in het beïnvloeden van weerstand, op het moment dat de mediators Procedural Fairness, Outcome Fairness en Affectieve Respons niet worden meegenomen in de analyse. Een grotere Psychologische Afstand leidt hierbij tot meer Weerstand, wat in overeenstemming is met de eerder berekende correlatiecoëfficiënten. Worden de mediators wel meegenomen, dan verdwijnt dit significante effect van Psychologische Afstand tot het middel. De Affectieve Respons blijkt dan wel een heel sterk uniek effect te hebben op Weerstand. Daarnaast laten de waarden in tabel 4.4 zien dat de face-to-face conditie, ten opzichte van de computer-gemedieerde conditie en de geen participatieconditie, positief samenhangt met weerstand. Dit houdt in dat wanneer men aan deze conditie is blootgesteld, men een grotere intentie tot het vertonen van weerstand laat zien. Dit effect wordt zwakker op het moment dat de mediators worden toegevoegd aan de analyse. Vooraf werd een dergelijk resultaat niet verwacht. Verwacht werd dat face-to-face participatie juist zou leiden tot een afname van Weerstand. De in paragraaf 4.2 gerapporteerde correlatiecoëfficiënten, lieten echter ook al een positieve samenhang tussen deze conditie en Weerstand zien, welke echter niet significant was.

In hoofdstuk 5 worden de conclusies die getrokken kunnen worden aan de hand van deze resultaten, verder besproken. Ook worden praktische en wetenschappelijke aanbevelingen gedaan en worden discussiepunten bij dit onderzoek toegelicht.

Tabel 4.4

Samenvatting van hiërarchische meervoudige regressieanalyse voor voorspellers van Weerstand (N=167)

Voorspellers	Model 1		Model 2	
	β	t	β	t
Voice Procedure 1 (computer-gemedieerd)	0,01	0,17	0,07	1,58
Voice Procedure 2 (face-to-face)	0,23**	3,19	0,11*	2,32
Psychologische Afstand tot de ambtenaar	0,10	1,35	0,03	0,55
Psychologische Afstand tot het middel	0,59**	7,63	0,08	1,31
Procedural Fairness			0,02	0,30
Outcome Fairness			-0,09	-1,23
Affectieve Respons			-0,78**	-13,68
R^2 /Adj. R^2	0,40/0,39		0,77/0,76	
F voor verandering in R^2	28,59		81,74	

Noot: * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$. Dikgedrukte waarden benadrukken de relevante verschillen tussen de modellen.

5. Conclusies en discussie

In dit hoofdstuk worden de conclusies besproken die getrokken kunnen worden uit de resultaten zoals weergegeven in hoofdstuk 4. Hierbij worden de diverse hypothesen, welke aan het begin van dit rapport zijn geformuleerd, aangehaald en wordt de hoofdvraag van dit onderzoek beantwoord. Vervolgens worden verscheidene praktische en wetenschappelijke aanbevelingen gedaan en worden discussiepunten bij dit onderzoek besproken.

5.1 Conclusies en aanbevelingen

De hoofdvraag van dit onderzoek luidde: *“In welke mate bepaalt gepercipieerde fairness of men weerstand tegen lokale windinitiatieven gaat vertonen?”*. Geconcludeerd kan worden, dat gepercipieerde fairness bepalend is voor de mate waarin men weerstand gaat vertonen. Een grotere mate van fairness leidt tot een afname van de intentie tot het vertonen van weerstand. Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden is een experiment uitgevoerd waarin het effect van gepercipieerde fairness op weerstand is onderzocht. Hierbij werden verschillende respondenten blootgesteld aan verschillende condities, waarin het al dan niet kunnen participeren en de manier waarop men kon participeren, werd gevarieerd. Verwacht werd dat het al dan niet kunnen participeren invloed heeft op hoe eerlijk men een procedure en de bijbehorende uitkomst ervaart en dat dit vervolgens invloed heeft op de mate van weerstand die men gaat vertonen. Dit leidde tot de eerste deelvraag van dit onderzoek: *“Kunnen participatieve communicatiestrategieën een perceptie van fairness realiseren?”*. Uit de resultaten blijkt dat dit inderdaad het geval is. Wanneer mensen via een computer kunnen participeren in het besluitvormingsproces, leidt dit zowel tot een hogere gepercipieerde Procedural Fairness als tot een hogere gepercipieerde Outcome Fairness dan wanneer men helemaal niet kan participeren in het besluitvormingsproces. Ook laten de resultaten zien dat de Weerstand in de computer-gemedieerde participatiegroep significant lager is dan in de andere twee groepen. Verwacht werd dat deze resultaten sterker zouden zijn wanneer men middels een face-to-face strategie kon participeren, omdat dit de psychologische afstand verkleint. Dit laatste bleek echter niet het geval te zijn. Enkel respondenten die aan de computer-gemedieerde participatieconditie werden blootgesteld vertoonden significant hogere scores op gepercipieerde Fairness en lagere scores op Weerstand. De tweede deelvraag uit dit onderzoek was: *“Heeft psychologische afstand op het moment van participatie invloed op de mate waarin men fairness ervaart?”*. Dat dit het geval is, blijkt uit een regressieanalyse van Psychologische Afstand op gepercipieerde Fairness. Enkel de Psychologische Afstand die men ervaart ten opzichte van het communicatiemiddel (dus niet ten opzichte van de ambtenaar), blijkt van invloed te zijn op de mate van Fairness die men ervaart. Hierbij werd verwacht dat er een verschil in Psychologische Afstand werd gevonden tussen de computer-gemedieerde en de face-to-face groep. De face-to-face groep vertoonde inderdaad een significant negatieve relatie met de Psychologische Afstand. De scores van de face-to-face groep verschillen echter niet in voldoende mate van die van de computer-gemedieerde groep, om het verschil in Psychologische Afstand tussen de beide groepen significant te laten zijn. Wel verschilde de geen participatiegroep significant van de andere twee groepen. Hieruit valt te concluderen dat alleen al het feit of men de mogelijkheid heeft tot participatie, voldoende is om

een kleinere Psychologische Afstand te realiseren. Of deze participatie middels een computer of face-to-face plaatsvindt, maakt hierbij weinig verschil.

Omdat face-to-face participatie een negatieve relatie heeft met Psychologische Afstand, waarbij de Psychologische Afstand afneemt op het moment dat men face-to-face kan participeren in het besluitvormingsproces, lijkt deze vorm van participatie het te winnen van de computer-gemedieerde participatievorm. Deze conclusie is echter voorbarig. Wordt namelijk naar de overige effecten gekeken, dan blijkt dat de computer-gemedieerde conditie een veel grotere significante samenhang vertoont met zowel de Procedural en Outcome Fairness, als de Affectieve Respons en Weerstand. Computer-gemedieerde participatie correleert positief met Fairness, Affectieve Respons en negatief met Weerstand. Omdat tevens het verschil in Psychologische Afstand tussen de computer-gemedieerde en de face-to-face groep niet significant was, kan daarom geconcludeerd worden dat computer-gemedieerde participatie beter werkt wanneer het uiteindelijke doel is om weerstand onder de doelgroep te voorkomen. Uit een meervoudige regressieanalyse van alle constructen uit dit onderzoek op Weerstand, bleek zelfs dat face-to-face participatie een positieve relatie heeft tot Weerstand, wat inhoudt dat de weerstand toeneemt als men face-to-face kan participeren. Er wordt daarom geconcludeerd dat computer-gemedieerde participatie een betere strategie is om gepercipieerde fairness te verhogen en weerstand te verlagen.

De hypothesen die aan het begin van dit onderzoek zijn opgesteld, staan weergegeven in tabel 5.1, met daarachter het gegeven of zij verworpen, dan wel aangenomen zijn. Hypothese 1 is deels aangenomen. Uit de resultaten blijkt namelijk dat respondenten uit de geen participatieconditie inderdaad hoger scoren op Psychologische Afstand dan respondenten uit de computer-gemedieerde en face-to-face participatieconditie. Tussen deze laatste twee groepen onderling werd geen significant verschil gevonden. Dit is opvallend, aangezien verwacht werd dat wanneer men face-to-face contact heeft met de autoriteit, dit tot een kleinere Psychologische Afstand zou moeten leiden dan wanneer dit niet het geval is. Bovendien blijkt uit een regressieanalyse van de Voice Procedure op de Psychologische Afstand, dat face-to-face participatie inderdaad een negatieve relatie heeft met Psychologische Afstand. De gemiddelde scores van de respondenten in beide groepen, zijn echter niet verschillend genoeg om significant van elkaar te verschillen. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat men inmiddels zo gewend is aan het communiceren via computers in het alledaagse leven, dat dit verschil in Psychologische Afstand tussen beide communicatievormen teniet is gedaan.

Verder zijn alle hypothesen aangenomen. Respondenten uit de geen participatieconditie bleken significant lager te scoren op Procedural Fairness dan respondenten uit de andere twee condities. Het laten horen van de stem in het besluitvormingsproces, zorgt er dus voor dat men de uitkomsten van dit proces als eerlijker beschouwt (hypothese 2a). Ditzelfde geldt voor Outcome Fairness (in overeenstemming met hypothese 2b). Ook hypothese 3 is aangenomen. De mate van Psychologische Afstand heeft een negatief effect op de gepercipieerde Procedural Fairness. Met andere woorden; hoe kleiner de Psychologische Afstand die men ervaart, des te eerlijker men de procedure beschouwt. Procedural Fairness heeft een positieve invloed op de Outcome Fairness (hypothese 4) en beide vormen van gepercipieerde Fairness hebben een positieve invloed op de Affectieve Respons van de respondent (in overeenstemming met hypothese 5a en hypothese 5b). Als men de procedure en de uitkomst hiervan als eerlijker beschouwt, houdt men hier een positief gevoel aan over. Tot slot leidt dit positieve gevoel tot

een verminderde intentie om weerstand tegen het windmolenpark te gaan vertonen (hypothese 6).

Tabel 5.1 De hypothesen uit dit onderzoek, met daarachter of zij verworpen, dan wel aangenomen zijn.

Hypothese		Verworpen/ aangenomen
H1	Geen participatie leidt tot de grootste, computer-gemedieerde participatie tot een kleinere en face-to-face participatie tot de kleinste mate van psychologische afstand	Deels aangenomen
H2a	Hoe meer voice men krijgt (participatie vs. geen participatie) hoe groter de gepercipieerde procedural fairness zal zijn.	Aangenomen
H2b	Hoe meer voice men krijgt (participatie vs. geen participatie) hoe groter de gepercipieerde outcome fairness zal zijn.	Aangenomen
H3	Hoe kleiner de psychologische afstand die men ervaart, hoe groter de gepercipieerde procedural fairness zal zijn.	Aangenomen
H4	Als de procedure als eerlijk wordt beoordeeld, heeft dit een positieve invloed op hoe eerlijk de uitkomst wordt beoordeeld.	Aangenomen
H5a	Hoe meer procedural fairness men ervaart, hoe positiever de affectieve respons	Aangenomen
H5b	Hoe meer outcome fairness men ervaart, hoe positiever de affectieve respons	Aangenomen
H6	Hoe positiever de affectieve respons van een persoon is, hoe kleiner de intentie om weerstand te gaan vertonen.	Aangenomen

Ook is bekeken hoe de constructen uit dit onderzoek samenhangen bij het voorspellen van Weerstand. Hiervoor is eerst een meervoudige regressieanalyse uitgevoerd van de voorspellers van de mediators, en vervolgens een meervoudige regressieanalyse van de voorspellers van de afhankelijke variabele. Er is een hoofdeffect gevonden van Psychologische Afstand tot het middel op de mediators Fairness en Affectieve Respons, wat wederom aantoont dat de Psychologische Afstand op het moment van participatie bepalend is voor de uiteindelijke perceptie van eerlijkheid en het gevoel van de participant. Bij het daadwerkelijk toepassen van participatiestrategieën in de praktijk, moet hier rekening mee worden gehouden.

Tot slot leveren de verschillen tussen de verschillende condities uit dit onderzoek belangrijke conclusies op. Uit de analyse is gebleken dat wanneer respondenten te horen krijgen dat zij kunnen participeren in het besluitvormingsproces, zij minder geneigd zijn om weerstand te gaan vertonen dan wanneer dit niet het geval is. Dit geldt echter enkel wanneer men te horen krijgt dat men via een computer kan participeren. Dat is opvallend, aangezien de respondenten in zowel de computer-gemedieerde als de face-to-face groep hoog scoorden op participatie. Er blijkt dus niet alleen een effect te zijn van de mate van participatie op Weerstand, ook de manier waarop men kan participeren is hierbij van belang. Respondenten uit de computer-gemedieerde conditie ervoeren een grotere mate van Procedural Fairness en Outcome Fairness en waren

minder geneigd weerstand te gaan vertonen. Het laten participeren van burgers in het besluitvormingsproces omtrent een windmolenpark middels een computersysteem (bijvoorbeeld een PPGIS) lijkt daarom een juiste keuze.

Wetenschappelijke implicaties

Op wetenschappelijk niveau heeft dit onderzoek voor nieuwe inzichten gezorgd. Er is aangetoond dat participatie in besluitvormingsprocessen kan helpen gepercipieerde fairness te verhogen en weerstand te verlagen, met name wanneer men kan participeren via een computersysteem. Uit eerdere studies was al bekend dat het geven van Voice een positieve invloed kan hebben op zowel Outcome Fairness als Procedural Fairness (o.a. Folger, 1977; Thibaut & Walker 1978; van den Bos, Wilke, Lind & Vermunt, 1998; van den Bos, 1999; De Cremer & Stouten, 2005; van Prooijen, van den Bos & Wilke 2007; De Cremer & Sedikides, 2008). De resultaten van dit onderzoek bevestigen dit, en tonen dat participatie in besluitvormingsprocessen een geschikte manier is om mensen Voice te geven. In toekomstig onderzoek waarin de mate van Voice bij verschillende groepen gemanipuleerd moet worden, kan men gebruik maken van deze bevinding.

In dit onderzoek hebben de respondenten nog niet daadwerkelijk geparticipeerd; zij hebben enkel te horen gekregen dat dit mogelijk was. Alleen al de aankondiging van een participatiemogelijkheid bleek voldoende te zijn om gepercipieerde fairness te verhogen en weerstand te verlagen. Door middel van toekomstig onderzoek kan bekeken worden of dit ook het geval is als men daadwerkelijk de kans krijgt om te participeren. Het herhalen van dit onderzoek in een real-life setting kan hierbij voor interessante resultaten zorgen. Verwacht wordt dat de resultaten van dit onderzoek sterker zullen zijn wanneer respondenten daadwerkelijk aan een participatiemethode deelnemen. Deze verwachting is gebaseerd op een aantal redenen. In de eerste plaats gaat het in een real-life studie om respondenten die daadwerkelijk in de omgeving van een aangekondigd windmolenpark wonen. Zij hoeven zich niet in te leven in een scenario en kunnen daarom de vragen beantwoorden vanuit hun eigen situatie, wat de betrouwbaarheid van de resultaten verhoogt. Waarschijnlijk zijn deze respondenten ook meer betrokken bij het onderwerp. Bovendien kan in een real-life setting niet alleen de intentie tot het vertonen van weerstand onderzocht worden, maar de werkelijke mate waarin men weerstand gaat vertonen. Ditzelfde geldt voor Outcome Fairness: wanneer dit onderzoek in de praktijk herhaald wordt, kan gemeten worden hoe eerlijk men de uitkomsten daadwerkelijk vindt, en niet hoe eerlijk men verwacht dat de uitkomsten zullen zijn. Ook kan men beter bepalen hoe men de Psychologische Afstand op het moment van participatie heeft ervaren, omdat men daadwerkelijk deel heeft genomen aan de participatiemethode.

Daarnaast is het interessant nader te onderzoeken waarom er geen verschil in psychologische afstand is gevonden tussen de computer-gemedieerde en de face-to-face groep. Eerdere onderzoeken naar het effect van communicatiemiddelen op de psychologische afstand die men ervaart, toonden aan dat face-to-face communicatie de psychologische afstand verkleint (o.a. Ramirez, Walther, Burgoon & Sunnafrank, 2002; Walther & Bunz, 2005; Anderson & Patterson, 2010). Uit deze studie bleek dit ook, maar de face-to-face groep verschilde hierin niet significant van de computer-gemedieerde groep. Dit kan met verschillende factoren te maken hebben. Zo zou het kunnen dat respondenten het lastig vonden om aan te geven in welke mate zij verwachtten dat de ambtenaar betrokken was tijdens de interactie, of hoe persoonlijk of

onpersoonlijk zij verwachtten dat de interactie zou voelen, omdat zij niet daadwerkelijk hebben kunnen deelnemen aan de participatiemethode. Ook kan het te wijten zijn aan de interactiepartner op het moment van communicatie. Wanneer men het gevoel heeft dat overheid niet naar hen zal luisteren en niet openstaat voor de interactie, is het vanzelfsprekend dat men de psychologische afstand nooit als heel klein zal ervaren. Toekomstige studies kunnen dit verschijnsel verder onderzoeken. Onderzoek kan tevens uitwijzen hoe de psychologische afstand die men ervaart op het moment van participatie, verder te verkleinen is. Omdat psychologische afstand zo'n belangrijke rol blijkt te spelen, is het nader onderzoeken van dit construct en het effect daarvan in de context van weerstand tegen plannen van een autoriteit, interessant.

Praktische implicaties

Een van de belangrijkste belemmeringen voor de realisatie van windenergie in Nederland, is het ontstaan van lokale weerstand op het moment dat er plannen voor een nieuw windinitiatief bekend worden gemaakt. Dit onderzoek heeft aangetoond dat participatie in besluitvormingsprocessen zinvol kan zijn bij het voorkomen van weerstand tegen nieuwe plannen. Hoewel bij dit onderzoek de focus lag op participatie bij de plannen voor een windmolenpark, kunnen de bevindingen wellicht gegeneraliseerd worden naar andere besluitvormingsprocessen. Verwacht wordt dat dit in ieder geval geldt voor besluitvormingsprocessen omtrent ruimtelijke inpassingen vanuit de overheid. Maar wellicht dat ook in geheel andere situaties waarin er sprake is van een autoriteit die beslissingen neemt voor anderen, participatie in besluitvormingsprocessen zinvol kan zijn. De aanwezigheid van een autoriteit is hierbij wel een voorwaarde, aangezien de mate waarin voice invloed heeft op gepercipieerde fairness, afhangt van de mate waarin individuen het gevoel hebben afhankelijk te zijn van een autoriteit voor de uitkomst van een beslissing (van Prooijen, van den Bos & Wilke, 2007).

Bij participatie in besluitvormingsprocessen is het belangrijk dat de bijdragen van burgers serieus genomen worden en dat hier daadwerkelijk iets mee gedaan wordt. Is dit niet het geval, dan hebben burgers, ondanks dat zij hun mening mochten geven, niet het gevoel dat zij daadwerkelijk hebben kunnen 'participeren'. Het effect van voice op fairness, is grotendeels te wijten aan het feit dat men gelooft dat het geven van de eigen mening de uitkomst van het besluitvormingsproces werkelijk kan beïnvloeden (Terwel, Harinck, Ellemers & Daamen, 2010). De mate van voice die men krijgt is zowel bepalend voor hoe eerlijk men het besluitvormingsproces en de uitkomst hiervan ervaart, als voor de mate van weerstand die men gaat vertonen. Burgers laten participeren in het besluitvormingsproces is niet het enige wat nodig is om weerstand te voorkomen – goede voorlichting en informatieverstrekking over het onderwerp is bijvoorbeeld ook van belang – maar is wel een grote stap in de goede richting.

Een belangrijke aanbeveling voor de praktijk bij het plannen van windmolenparken, is dat overheden burgers *vroegtijdig* moeten betrekken in het besluitvormingsproces. Het vroegtijdige karakter van de participatiemogelijkheid is belangrijk voor het slagen hiervan. Eerder onderzoek heeft aangetoond, dat wanneer burgers geloven dat de overheid alle keuzes al heeft vastgelegd en dat de burger hier geen invloed meer op heeft, een voice of no-voice procedure minder invloed heeft op de perceptie van fairness, dan wanneer men gelooft dat het participeren er daadwerkelijk toe doet (van Prooijen, van den Bos & Wilke, 2007). Daarbij wordt een procedure

per definitie als meer oneerlijk gezien, wanneer men niet vroegtijdig de kans krijgt zijn of haar mening te laten horen (van den Bos, 1999). Een geschikt moment om burgers te laten participeren, is in ieder geval de planfase van het windenergieproject. Uit publieksonderzoek van TNS Consult (2010) is gebleken dat dit de fase is waarin burgers zelf het liefst participeren. Bovendien blijkt uit dit onderzoek dat participatie in deze fase inderdaad tot meer gepercipieerde fairness en minder weerstand leidt.

Ook is het van belang duidelijk aan burgers aan te geven hoe ver hun macht om de uitkomsten te beïnvloeden reikt. Heeft men bijvoorbeeld wel de kans om mee te bepalen in welke opstelling de windmolens komen te staan, maar niet om mee te bepalen hoeveel windmolens er komen, dan moet dit vooraf bekend zijn. Valse beloftes kunnen leiden tot het idee dat er niets met de inbreng van de participanten gedaan is, wat een averechtse werking kan hebben op de relatie tussen voice en fairness.

Hoewel men zowel bij computer-gemedieerde participatie als bij face-to-face participatie het gevoel heeft de mening te kunnen laten horen, blijkt computer-gemedieerde participatie een toename van fairness en een afname van weerstand, het beste te kunnen realiseren. Verwacht werd dat dit juist zou gelden voor face-to-face participatie, gezien het feit dat de psychologische afstand tijdens deze vorm van participatie kleiner is. Ook op de vraag of men bang was in de discussie overstemd te worden door andere deelnemers, waren de antwoorden verrassend. Verwacht werd dat respondenten uit de face-to-face conditie hier meer last van zouden hebben. Onderzoek van Dubrovsky, Kiesler & Sethna (1991) heeft immers aangetoond dat face-to-face communicatie leidt tot een afname van het 'equalisation phenomenon', wat inhoudt dat mensen in face-to-face discussies ongelijkwaardiger zijn doordat mensen met een hogere status of een dominant karakter de overhand gaan nemen in de discussie. Respondenten uit de computer-gemedieerde groep scoorden echter significant hoger op deze vraag. Hiermee kan dus niet het succes van computer-gemedieerde participatie voor het verminderen van weerstand worden verklaard. De reden dat de computer-gemedieerde groep toch hoger scoorde Procedural Fairness, Outcome Fairness, Affectieve Respons en Weerstand, kan liggen in het feit dat computers als betrouwbaar worden gezien wanneer het gaat om complexe beslissingen. Een computer slaat de input van een burger die zijn mening laat horen gelijk op, en is in staat heel eenvoudig alle meningen van alle burgers te vergelijken en hier een zo optimaal mogelijke uitkomst uit te laten rollen. Wanneer dergelijke analyses door mensenhanden gedaan moeten worden, kan de objectiviteit hiervan wellicht in twijfel worden getrokken door de participanten. Of dit echter de reden is voor het succes van de computer-gemedieerde participatiestrategie, is met dit onderzoek niet aangetoond. Vervolgonderzoek kan hier verder op ingaan. Vooralsnog lijkt het echter aan te bevelen computer-gemedieerde vormen van participatie toe te passen in de praktijk. Een computersysteem moet hierbij aan de volgende voorwaarden voldoen (Carver, Evans, Kingston & Turton, 2001):

- Geef het publiek de mogelijkheid om met de beschikbare data en informatiebronnen te experimenteren;
- Geef hen de mogelijkheid andere scenario's en oplossingen aan te dragen dan de reeds bestaande;
- Zorg dat het programma voor iedereen begrijpbaar is en gebruik niet enkel technisch jargon;

- Zorg voor informatie die zowel specifiek als genuanceerd is;
- Zorg voor een hoge mate van vertrouwen en transparantie voor het publiek, zodat het proces legitiem en begrijpelijk blijft.

Omdat verder blijkt dat de Psychologische Afstand een sterke relatie vertoont met zowel fairness als met weerstand, wordt aanbevolen hier in de praktijk rekening mee te houden. Het laten participeren van burgers is hierin een eerste stap in de goede richting. Hoe de psychologische afstand verder verkleint kan worden, kan vervolgonderzoek uitwijzen. Er kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het zo persoonlijk mogelijk maken van het te gebruiken computerprogramma, bijvoorbeeld door het toevoegen van foto's, video's, ruimtelijke animaties en een chat functie.

Tot slot wordt met dit onderzoek het belang van de Affectieve Respons benadrukt. Waar in de praktijk vaak ingezet wordt op het vergroten van kennis omtrent windenergie (bijvoorbeeld via www.windenergie.nl) wordt er met emotieregulatie nog weinig tot niets gedaan. Uit dit onderzoek blijkt dat dit wel aan te bevelen is. Het effect van de Affectieve Respons op Weerstand blijkt namelijk sterk te zijn. Dit construct is gemeten door respondenten te vragen hoe zij zich voelden wanneer zij dachten aan het windmolenpark. Wanneer negatieve gevoelens overheerste, was de intentie tot het vertonen van Weerstand aanzienlijk groter. Het doorgaan met het verstrekken van feitelijke informatie, in de hoop de houding en mening van mensen omtrent windenergie positief te beïnvloeden, is daarom verstandig, maar daarnaast moet er bekeken worden hoe er in de communicatiestrategie ingezet kan worden op de emoties van de doelgroep.

5.2 Discussie

In de bestaande literatuur zijn geen empirische onderzoeken te vinden die focussen op het effect van participatie in besluitvormingsprocessen op het verminderen van weerstand tegen plannen. In dit onderzoek is deze relatie onder de loep genomen en is tevens de rol van gepercipieerde fairness bij het vormen van weerstand onderzocht. Hiermee is een aanvulling gedaan op reeds bestaande kennis. In deze paragraaf worden discussiepunten omtrent dit onderzoek en het onderwerp besproken.

Dit onderzoek is afgenomen onder 186 inwoners van Nederland. De leeftijd van deze respondenten was normaal verdeeld, maar een groot deel van de respondenten was hoger opgeleid. Aangezien er geen verschil in groepen bestond wanneer deze werden verdeeld naar opleiding, wordt echter verwacht dat dit de resultaten nauwelijks tot niet heeft beïnvloedt. In vervolgonderzoek zou echter geprobeerd kunnen worden een betere verdeling naar leeftijd te verkrijgen. Een andere kanttekening die geplaatst moet worden, betreft de woonplaats van de respondenten. 68 respondenten zijn benaderd via RTV Drenthe (middels een oproep op de radio) en komen uit die provincie. Onder hen zijn er veel die uit de gemeente Borger-Odoorn komen; een gemeente waar momenteel veel ophef bestaat over de plannen voor een windmolenpark. Voor het onderzoeken van de relaties tussen de constructen heeft dit weinig tot geen verdere gevolgen. Het belangrijkste verschil tussen deze groep respondenten en de overigen is dat zij een negatievere houding ten opzichte van windenergie hebben. Door het

meenemen van een groot percentage respondenten uit de provincie Drenthe, en het grote percentage hoger opgeleiden, kan echter wel gesteld worden dat de gemiddelde scores op de aparte constructen niet representatief zijn voor heel Nederland.

Verder heeft dit onderzoek aan het licht gebracht dat de mate waarin men zijn of haar mening kan laten horen, Voice Your Opinion, belangrijk is bij het vormen van evaluaties over fairness en bij het vormen van weerstand. Verwacht wordt dat deze relatie niet enkel in de context van het windmolenpark opgaat, maar in meerdere contexten waarbij een autoriteit plannen wil doorvoeren waar de doelgroep de gevolgen van draagt. In eerdere onderzoeken naar de invloed van Voice Your Opinion lag de focus bijvoorbeeld op besluitvorming in de rechtszaal (Thibaut & Walker, 1978). Een overlap tussen verschillende studies die Voice Your Opinion onder de loep nemen, is dat er telkens een hiërarchische relatie bestaat tussen de uitvoerder van de plannen (in het geval van dit onderzoek, de overheid) en de ontvanger. De ontvanger is dus afhankelijk van een autoriteit voor het bepalen van de uitkomsten. Bij het generaliseren van de resultaten van dit onderzoek naar een andere context, moet hier rekening mee worden gehouden.

Enkel van de constructen die in dit onderzoek zijn gemeten, vertoonden een zeer hoge onderlinge correlatie. Dit kan betekenen dat de constructen een sterke relatie met elkaar hebben, of dat de items die de constructen maten, teveel overeen kwamen. Een voorbeeld van twee constructen die onderling sterk bleken te correleren, zijn Psychologische Afstand tot de ambtenaar en Psychologische Afstand tot het middel. Dat deze constructen samenhangen, viel vooraf te verwachten. Toch is, ondanks de sterke onderlinge correlatie, niet aannemelijk dat de items waarmee de constructen gemeten zijn te veel op elkaar leken. Bij de Psychologische Afstand tot de ambtenaar werden vragen gesteld als “Ik verwacht dat de ambtenaar betrokken is tijdens ons contact”, terwijl bij Psychologische Afstand tot het middel gevraagd werd naar verwachte kenmerken van de interactie, zoals ‘persoonlijk’, ‘onpersoonlijk’, ‘warm’ of ‘koud’. Ditzelfde geldt voor de sterke relatie tussen Procedural Fairness en Outcome Fairness. Waar bij de eerste vorm van Fairness heel specifiek gevraagd werd naar wat men vond van het besluitvormingsproces (de procedure), werd bij de tweede vorm gevraagd naar verwachtingen over de uiteindelijke uitkomst van dit proces. Uit een regressieanalyse bleek dat er een sterke relatie bestaat tussen Procedural en Outcome Fairness. Procedural en Outcome Fairness hangen sterk samen, omdat zij beide onderdeel uitmaken van het besluitvormingsproces over het windmolenpark. Vind een respondent de procedure niet eerlijk, dan wordt hetzelfde verwacht over de uitkomst. Wellicht dat deze relatie minder sterk is wanneer dit onderzoek in een real-life setting uitgevoerd wordt. Men heeft dan de mogelijkheid de uitkomst daadwerkelijk te beoordelen, in plaats van de verwachtingen over de uitkomst te baseren op het scenario waarin de procedure wordt beschreven. Tot slot werd een hoge correlatie gevonden tussen de Affectieve Respons en Weerstand. Ook hier is het onwaarschijnlijk dat deze correlatie te wijten is aan de vraagstelling van de items. Waar bij de Affectieve Respons gevraagd werd naar gevoelens als blijdschap en irritatie, werd bij Weerstand gevraagd naar de intentie tot het vertonen van concrete handelingen als het indienen van klachten en het oproepen van medeburgers tot protest. Ook hier bleek uit een regressieanalyse dat de Affectieve respons van een respondent een negatief effect heeft op de intentie tot het vertonen van Weerstand.

Referenties

Adams, J. (1965). Inequity in social exchange. *Advances in Experimental Social Psychology*, 2, 267-299. Doi: 10.1016/S0065-2601(08)60108-2.

Anderson, W.D. & Patterson, M. (2010). The role of psychological distance in the formation of fairness judgments. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(11), 2888-2903.

Arnstein, S. (1969). A ladder of citizen participation. In R. LeGates & F. Stout, *City Reader* (ed. 5, p. 238-250). Oxon: Routledge.

Bell, D., Gray, T. & Hagget, C. (2005). The 'Social Gap' in wind farm citing decisions: explanations and policy responses. *Environmental Politics*, 14, 460-477.

Biocca, F., Harms, C. & Burgoon, J. (2003). *Towards a more robust theory and measure of social presence: review and suggested criteria*. (p. 63). East Lansing/Tuscon.

Bordia, P. (1997). Face-to-face versus computer-mediated communication: a synthesis of the experimental literature. *Journal of Business Communication*, 34(1), 99-120. doi: 10.1177/002194369703400106.

Bosch, G. & van Rijn, R. (2008). Projectenboek Windenergie. Analyse van windenergieprojecten in voorbereiding. Utrecht.

Bosch, G. & van Rijn, R. (2010). Hoe maak ik een communicatieplan voor een windenergieproject? Een leidraad voor initiatiefnemers, projectontwikkelaars, gemeenten en provincies. Utrecht.

Bovey, W. & Hede, A. (2001). Resistance to organisational change: the role of defence mechanisms. *Journal of Managerial Psychology*, 16(7), 534-548.

Brotheridge, C. (2003). The role of fairness in mediating the effects of voice and justification on stress and other outcomes in a climate of organizational change. *International Journal of Stress Management*, 10(3), 253-268. doi: 10.1037/1072-5245.10.3.253.

Carver, S., Evans, A., Kingston, R. & Turton, I. (2001). Public participation, GIS, and cyberdemocracy: evaluating on-line spatial decision support systems. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28, 907-921. doi: 10.1068/b2751t.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2010). Verkregen op 18 augustus 2011, via <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/industrie-energie/publicaties/artikelen/archief/2010/2010-3052-wm.htm>

Centrum Publieksparticipatie (2010). Whitepaper: samenwerking communicatie en participatie.

Centrum Publieksparticipatie (2011). Verkregen op 16 juni, 2011, via: <http://www.centrumpp.nl/publieksparticipatie/resultaten/>

Daft, R. & Lengel, R. (1986). Organizational information requirements, media richness and structural design. *Management Science*, 32(5), 554-571. doi: 10.1287/mnsc.32.5.554.

De Cremer, D. & Sedikides, C. (2008). Reputational implications of procedural fairness for personal and relational self-esteem. *Basic and Applied Social Psychology*, 30(1), 66-75. doi: 10.1080/01973530701866557.

De Cremer, D. & Stouten, J. (2005). When does giving voice or not matter? Procedural fairness effects as a function of closeness to reference points. *Current Psychology*, 24(3), 203-213.

De Cremer, D. & van Knippenberg, D. (2002). How do leaders promote cooperation? The effects of charisma and procedural fairness. *Journal of Applied Psychology*, 87(5), 858 - 866. doi: 10.1037//0021-9010.87.5.858.

De Cremer, D., Brockner, J., Fishman, A., Van Dijke, M., Van Olffen, W. & Mayer, D. M. (2010). When do procedural fairness and outcome fairness interact to influence employees' work attitudes and behaviors? The moderating effect of uncertainty. *Journal of Applied Psychology*, 95(2), 291-304. doi: 10.1037/a0017866.

Densham, P. (1991). Spatial decision support systems. In D. Maguire, M. Goodchild & D. Rhind, *Spatial decision support systems. Geographical Information Systems: Principles and Applications* (ed. 1, p. 403-412). London: Longman.

Deutsch, M. (1975). Equity, equality, and need: what determines which value will be used as the basis of distributive justice? *Journal of Social Issues*, 31, 137-150. doi: 10.2307/3033651.

Devine-Wright, P. (2005). Beyond NIMBYism: towards an integrated framework for understanding public perceptions of wind energy. *Wind Energy*, 8(2), 125-139. doi: 10.1002/we.124.

Diehl, M. & Stroebe, W. (1991). Productivity loss in idea-generating groups: tracking down the blocking effect. *Journal of Personality and social psychology*, 61(3), 392-403.

Dubrovsky, V., Kiesler, S. & Sethna, B. (1991). The equalization phenomenon: status effects in computer-mediated and face-to-face decision-making groups. *Human-Computer Interaction*, 6(2), 119-146.

Edelenbos, J., Domingo, A. & Klok, P. (2006). Burgers als beleidsadviseurs. Een vergelijkend onderzoek naar acht projecten van interactieve beleidsvorming bij drie departementen. *Postharvest Biology and Technology*, 22(3), 190.

Folger, R. (1977). Distributive and procedural justice: combined impact of voice and improvement on experienced inequity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(2), 108-119. doi: 10.1037/0022-3514.35.2.108.

Galegher, J. & Kraut, R. (1990). Computer-mediated communication for intellectual teamwork: a field experiment in group writing. In *Proceedings of the Conference on Computer Supported Cooperative Work*, (pp. 65-78). Los Angeles.

Gilliland, S.W., Groth, M., Baker, R.C., Dew, A.E., Polly, L.M. & Langdon, J.C. (2001). Improving Applicants' Reactions To Rejection Letters: an Application of Fairness Theory. *Personnel Psychology*, 54, 669-703. doi: 10.1111/j.1744-6570.2001.tb00227.x.

Goffman, E. (1959). *Presentation of self in everyday life*. Garden City, NY: Doubleday Anchor Books.

Gross, C. (2007). Community perspectives of wind energy in Australia: the application of a justice and community fairness framework to increase social acceptance. *Energy Policy*, 35(5), 2727-2736. doi: 10.1016/j.enpol.2006.12.013.

Higgs, G., Berry, R., Kidner, D. & Langford, M. (2008). Using IT approaches to promote public participation in renewable energy planning: Prospects and challenges. *Land Use Policy*, 25, 596-607. doi: 10.1016/j.landusepol.2007.12.001.

Irvin, R. & Stansbury, J. (2004). Citizen participation in decision making: is it worth the effort? *Public Administration Review*, 64(1), 55-66. doi: 10.1111/j.1540-6210.2004.00346.x.

Jager-Vreugdenhill, M. (2011). Spraakverwarring over participatie. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(1), 76-99.

Keßler, C., Rinner, C. & Raubal, M. (2005). An argumentation map prototype to support decision-making in spatial planning. In F. Toppen & M. Painho, *Proceedings of AGILE 2005 -- Eighth Conference on Geographic Information Science* (pp. 135-142). Estoril, Portugal.

Kingston, R., Carver, S., Evans, A. & Turton, I. (2000). Web-based public participation geographical information systems: an aid to local environmental decision-making. *Computers, Environment and Urban Systems*, 24, 109-125.

Koeszegi, S. & Pesendorfer, E. (2006). Hot versus cool behavioural styles in electronic negotiations: the impact of communication mode. *Group Decision and Negotiation*, 15, 141-155. doi: 10.1007/s10726-006-9025-y.

Konisky, D. & Beierle, T. (2001). Innovations in public participation and environmental decision making: examples from the great lakes region. *Society & Natural Resources: An International Journal*, 14(9), 815-826.

Lauber, T. (1999). Measuring fairness in citizen participation: a case study of moose management. *Society & Natural Resources*, 12(1), 19-37. doi: 10.1080/089419299279867.

Leyenaar, M. (2007). De last van ruggespraak. Inaugurele rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van Hoogleraar Vergelijkende Politicologie (19 januari, 2007). Nijmegen.

Liaw, S. (2007). Computers and the internet as a job assisted tool: based on the three-tier use model approach. *Computers in Human Behavior*, 23, 399-414. doi: 10.1016/j.chb.2004.10.018.

Lind, E.A. & Tyler, T.R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. *Journal of Personality and Social Psychology* (Vol. 73, p. 267). New York: Plenum Press. doi: 10.1037/0022-3514.73.4.767.

Lind, E.A. & Lissak, R. (1985). Apparent impropriety and procedural fairness judgments. *Journal of Experimental Social Psychology*, 21, 19-29. doi: 10.1016/0022-1031(85)90003-4.

Lind, E.A., Kanfer, R. & Earley, P. (1990). Voice, control, and procedural justice: instrumental and noninstrumental concerns in fairness judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(5), 952-959.

Loukopoulos, P. & Scholtz, R. (2004). Sustainable future urban mobility: using 'area development negotiations' for scenario assessment and participatory strategic planning. *Environment and Planning*, 36(12), 2203-2226. doi: 10.1068/a36292.

Lowndes, V., Pratchett, L. & Stoker, G. (2001). Trends in public participation: part 2 - citizens' perspectives. *Public Administration*, 79(2), 445-455.

Ministerie van Economische Zaken Landbouw en Innovatie (2011). *Energierapport 2011*. Den Haag.

Newcom Research & Consultancy B.V. (2008). *Opinie onderzoek windenergie*. Resultaten van een onafhankelijk kwantitatief onderzoek onder een representatieve groep inwoners uit de provincie Drenthe. Enschede.

Nowak, K. & Biocca, F. (2003). The effect of the agency and anthropomorphism on users' sense of telepresence, copresence, and social presence in virtual environments. *Presence*, 12(5), 481-494.

Oberholzer-Gee, F., Bohnet, I. & Frey, B. S. (1997). Fairness and competence in democratic decisions. *Public Choice*, 91, 89-105.

Olaniran, B. (1996). A model of group satisfaction in computer-mediated communication and face-to-face meetings. *Behavior & Information Technology*, 15(1), 24-36.

Peng, Z. (2001). Internet GIS for public participation. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28, 889-905. doi: 10.1068/b2750t.

Rijksoverheid (2010). Verkregen op 8 maart, 2010, via <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/duurzame-energie/windenergie>

Ramirez, A., Walther, J., Burgoon, J. & Sunnafrank, M. (2002). Information-seeking strategies, uncertainty, and computer-mediated communication. *Human Communication Research*, 28(2), 213-228.

Sallnäs, E., Rasmus-Gröhn, K. & Sjöström, C. (2000). Supporting presence in collaborative environments by haptic force feedback. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 7(4), 461-476. doi: 10.1145/365058.365086.

Simão, A., Densham, P. & Haklay, M. (2009). Web-based GIS for collaborative planning and public participation: an application to the strategic planning of wind farm sites. *Journal of Environmental Management*, 90, 2027-2040. doi: 10.1016/j.jenvman.2007.08.032.

Smith, D. (1994). *Geography and social justice. Progress in Human Geography* (Vol. 24, p. 325). Oxford: Blackwell.

Smith, P. & McDonough, M. (2001). Beyond public participation: fairness in natural resource decision making. *Society & Natural Resources*, 14(3), 239-249. doi: 10.1080/08941920120140.

Straus, S. & McGrath, J. (1994). does the medium matter? The interaction of task type and technology on group performance and member reactions. *Journal of Applied Psychology*, 79(1), 87-97.

Stuhlmacher, A. & Citera, M. (2005). Hostile behavior and profit in virtual negotiation: a meta-analysis. *Journal of Business and Psychology*, 20(1), 69-93. doi: 10.1007/s10869-005-6984-y.

Ståhl, T., Van Prooijen, J. & Vermunt, R. (2004). On the psychology of procedural justice: reactions to procedures of ingroup vs. outgroup authorities. *European Journal of Social Psychology*, 34, 173-189. doi: 10.1002/ejsp.190.

Tangirala, S. & Alge, B. (2006). Reactions to unfair events in computer-mediated groups: a test of uncertainty management theory. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 100, 1-20. doi: 10.1016/j.obhdp.2005.11.002.

Terwel, B. W., Harinck, F., Ellemers, N. & Daamen, D.D. (2010). Voice in political decision-making: the effect of group voice on perceived trustworthiness of decision makers and subsequent acceptance of decisions. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 16(2), 173-186. doi: 10.1037/a0019977.

Thibaut, J. & Walker, L. (1978). A theory of procedure. *California Law Review*, 66(3), 541-566.

TNS Consult (2010). Windmolens in Nederland op land. Een creatieve consultatie onder burgers. Amsterdam.

Trope, Y., Liberman, N. & Wakslak, C. (2007). Construal levels and psychological distance: effects on representation, prediction, evaluation, and behavior. *Journal of Consumer Psychology*, 17(2), 83-95. doi: 10.1016/S1057-7408(07)70013-X.

Turner, R. (1969). The public perception of protest. *American Sociological Review*, 34(6), 815-831.

Tyler, T. R. (1989). The psychology of procedural justice: a test of the group-value model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(5), 830-838.

Tyler, T. & Lind, E.A. (1992). A relational model of authority in groups. *Advances in experimental social psychology*, 25, 115-292. London: Sage Publications Ltd.

Urk Briest (2010). Verkregen op 10 oktober 2011, via <http://www.urkbriest.nl/index.php/waarom-briest-urk>

van den Bos, K. (1999). What are we talking about when we talk about no-voice procedures? On the psychology of the fair outcome effect. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 560-577. doi: 10.1006/jesp.1999.1393.

van den Bos, K., Lind, E.A. & Vermunt, R. (1998). Evaluating outcomes by means of the fair process effect: evidence for different processes in fairness and satisfaction judgements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1493-1503.

van den Bos, K., Lind, E.A., Vermunt, R. & Wilke, H. (1997). How do I judge my outcome when I do not know the outcome of others? The psychology of the fair process effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(5), 1034-1046.

van den Bos, K., Wilke, H. & Lind, E. (1998). When do we need procedural fairness? The role of trust in authority. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1449-1458.

van Prooijen, J., van den Bos, K. & Wilke, H. (2002). Procedural justice and status: status salience as antecedent of procedural fairness effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1353-1361. doi: 10.1037//0022-3514.83.6.1353.

van Prooijen, J. V., van den Bos, K. & Wilke, H. (2004). Group belongingness and procedural justice: social inclusion and exclusion by peers affects the psychology of voice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(1), 66 -79. doi: 10.1037/0022-3514.87.1.66.

van Prooijen, J., van den Bos, K. & Wilke, H. (2007). Procedural justice in authority relations: the strength of outcome dependence influences people's reactions to voice. *European Journal of Social Psychology*, 37, 1286-1297. doi: 10.1002/ejsp.

Vermunt, R., Wit, A., van den Bos, K. & Lind, E.A. (1996). The effects of unfair procedure on negative affect and protest. *Social Justice Research*, 9(2), 109-119.

VROM (2010). Nationaal Ruimtelijk Perspectief Windenergie op Land. Ambtelijk 'position paper'. Den Haag.

Walker, L., Lind, E.A. & Thibaut, J. (1979). The relation between procedural and distributive justice. *Virginia Law Review*, 65(8), 1401-1420.

Walster, E., Berscheid, E. & Walster, G. W. (1973). New directions in equity research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25(2), 151-176. doi: 10.1037/h0033967.

Walther, B. J. & Bunz, U. (2005). The rules of virtual groups: trust, liking, and performance in computer-mediated communication. *Journal of Communication*, 55, 828-846.

Williams, E. (1977). Experimental comparisons of face-to-face and mediated communication: a review. *Psychological Bulletin*, 84(5), 963-976. doi: 10.1037/0033-2909.84.5.963.

Wolsink, M. (2007a). Planning of renewables schemes: deliberative and fair decision-making on landscape issues instead of reproachful accusations of non-cooperation. *Energy Policy*, 35(5), 2692-2704. doi: 10.1016/j.enpol.2006.12.002.

Wolsink, M. (2007b). Wind power implementation: the nature of public attitudes: equity and fairness instead of 'backyard motives'. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 11, 1188-1207. doi: 10.1016/j.rser.2005.10.005.

Wolsink, M. & Breukers, S. (2010). Contrasting the core beliefs regarding the effective implementation of wind power. An international study of stakeholder perspectives. *Journal of Environmental Planning and Management*, 53(5), 535-558. doi: 10.1080/09640561003633581.

Wolters, M., Haufe, M., Holthuis, F.F. & van Hattum, P. (2008). Het vergroten van betrokkenheid bij windenergie. Een burgerparticipatieproject. Leusden.

Wüstenhagen, R., Wolsink, M. & Bürer, M. J. (2007). Social acceptance of renewable energy innovation: an introduction to the concept. *Energy Policy*, 35, 2683-2691. doi: 10.1016/j.enpol.2006.12.001.

Appendix A – Fasen in een windenergieproject

De hieronder beschreven fasen zijn gebaseerd op een rapport van Bosch & van Rijn (2010):

Voorverkenning

De Rijksoverheid, provincies en gemeenten hebben ieder hun eigen op visie klimaat en energie. Deze staat los van concrete energievormen of concrete locaties voor energieprojecten. Aan de hand hiervan ontwikkelen de overheden beleid over de klimaat- en energiedoelstellingen. Zij wijzen mogelijke locaties voor windenergieprojecten aan, of sluiten gebieden voor windenergie uit. In deze fasen hebben bewoners en belangenorganisaties de mogelijkheid om mee te denken over potentiële locaties voor windenergie en kunnen zij invloed uitoefenen op keuzes. Ook initiatiefnemers en projectontwikkelaars doen vaak een voorverkenning.

Verkenning

In deze fase is bekend dat één of meerdere partijen graag windenergie in een bepaald gebied wil realiseren. In de verkenningfase wordt onder andere bekeken of dit (financieel) haalbaar is, waar de turbines binnen het gebied eventueel zouden kunnen komen, welke kansen en belemmeringen een rol spelen en welke partijen betrokken moeten zijn bij het project. De verkenning is tevens de fase waarin alle belanghebbende bij het project betrokken worden en duidelijk wordt wat de rol van de overheden is: proactief, als procesbegeleider of slechts als bevoegd gezag en vergunningverlener.

Planfase

In deze fase stapt de initiatiefnemer naar de overheid (meestal een provincie of gemeente). In veel gevallen wordt er een ruimtelijke onderbouwing, een Milieu Effect Rapportage of ander soort onderzoek opgesteld. Deze onderzoeken brengen de voor- en nadelen van de windturbines op de geschikt geachte locaties in beeld. Er wordt bijvoorbeeld gekeken of de ideeën aan de wettelijke regels voldoen. De gemeente kan in deze fase een voorbereidingsbesluit nemen om het bestemmingsplan te wijzigen. Hierop volgend start de bestemmingsplanprocedure en de inspraakrondes. Nadat de initiatiefnemer bouw- en milieuvergunningen heeft aangevraagd en het bestemmingsplan is gewijzigd, kan de gemeente vergunningen afgeven. Hierbij wordt het concrete plan getoetst. De effecten voor omwonenden en andere belanghebbenden worden meegenomen, evenals de invloed van de turbines op de omgeving. De reden dat in dit onderzoek gekozen is burgers in deze fase te laten participeren, is dat de locaties voor de windturbines en de effecten hiervan concreet zijn. Hierdoor wordt burgers geen inspraak geboden die niet mogelijk gemaakt kan worden: enkel die scenario's die volgens de uitgevoerde onderzoeken daadwerkelijk haalbaar zijn, worden aan burgers voorgelegd als mogelijke opties. Er is echter aan het begin van deze fase nog niets besloten over de concrete opstellingen voor de windturbines: de mening van de burgers kan nog daadwerkelijk invloed uitoefenen op de uitkomst.

Realisatiefase

Dit is de fase waarin gestart wordt met de aanleg van bouw- en onderhoudswegen, storten en heien van de funderingen. Hierna worden de turbines gebouwd. Aan het einde van de realisatiefase wordt het windmolenpark geopend.

Exploitatie en beheer

In deze laatste fase van het windenergieproject, zorgt de eigenaar van het windpark voor onderhoud en beheer. De gemeente controleert of aan alle veiligheidsregels en milieueisen wordt voldaan. Dit is de langste fase uit het project: de windturbines blijven over het algemeen zo'n 10 tot 20 jaar in gebruik.

Appendix B – Informatie PPGIS en ontwerpateliers

Hieronder vindt u een nadere uitwerking van de participatiemiddelen die in dit onderzoek zijn gebruikt bij de manipulatie van de mate van 'voice' en psychologische afstand. De informatie gaat verder in op de toepassing en opzet van het Public Participation Geographical Information System (PPGIS) en het ontwerpatelier.

PPGIS: een beschrijving van het systeem

Het is van belang dat burgers weten welke mogelijke voor- en nadelen horen bij hun persoonlijke voorkeuren en ideeën omtrent de plaats en opstelling van windmolens in hun omgeving (Simão, Densham en Haklay, 2009). Middels GIS kunnen zij hier mee experimenteren. Er zijn verschillende uitvoeringen van GIS waarin dit systeem is aangepast aan participatieve doeleinden. In dit onderzoek is uitgegaan van een PPGIS zoals beschreven door Simão et al. (2009), omdat in deze versie veel aandacht is besteedt aan het gebruiksvriendelijk maken van het systeem voor de burger en het integreren van communicatiemiddelen, zoals een discussieforum. Tevens is het PPGIS systeem in deze studie specifiek toegepast op een windmolenproject, waardoor de generaliseerbaarheid naar dit onderzoek groot is. Het PPGIS van Simão et al. (2009) bestaat uit een website met daarop het geografische informatiesysteem. De burger die gebruik wil maken van het systeem, gaat naar de website waar het systeem op staat. Hier vindt men uitleg over hoe het systeem werkt en leest men achtergrondinformatie over het windenergieproject zelf. Doordat het internet een geïntegreerd middel is in de huidige samenleving, is dit voor veel mensen een laagdrempelige stap. Gebruikers moeten zich, alvorens het systeem te kunnen gebruiken, registreren. Op deze manier weet men wie het systeem gebruikt. Ook zijn er vragen toegespitst op de houding van gebruikers ten overstaan van windenergie. Op de website vindt men verder het kaartstelsel – het werkelijke PPGIS –, waar men aan kan geven waar windmolenparken kunnen, zouden en niet zouden moeten worden gesitueerd. Gebruikers krijgen hierbij eerst factoren te zien die mogelijk het inpassingsbesluit kunnen beïnvloeden. Zij kunnen aangeven welke van deze factoren zij het belangrijkste vinden (bijvoorbeeld; visuele aspecten, geluidsoverlast, veiligheidsaspecten, enz.). Het doel van dit systeem is 1) het verschaffen van informatie aan de burger over welke plaatsen technisch (on)geschikt zijn voor windmolens, en 2) het bieden van de mogelijkheid aan burgers om hun mening te geven over:

- Welke locaties zij aanbevelen voor windmolens;
- Welke locaties volgens hen acceptabel zijn voor windmolens, ook al zouden zij deze zelf niet aanbevelen;
- Welke locaties zij als onacceptabel zien voor het plaatsen van windmolens.

Naast de website met informatie en het werkelijke PPGIS, is het geheel uitgerust met een communicatietool: een 'argumentation map'. Dit is een discussieforum op dezelfde pagina als de kaart. Het samenvoegen van deze twee middelen op één pagina, is nodig omdat men in discussies omtrent ruimtelijke beslissingen vaak gebruik maakt van geografische referenties (Keßler, Rinner & Raubal, 2005): men verwijst in de discussie naar een object, dat vervolgens door de ontvanger op de kaart direct kan worden waargenomen. Hierdoor kunnen gebruikers feedback krijgen en kunnen zij online discussiëren over het windmolenproject. Ook kunnen zij

zo de meningen van anderen over het windmolenproject zien en vergelijken met hun eigen mening. De toepassing van PPGIS zoals beschreven door Simão et al. (2009) is nog in een conceptfase, maar in soortgelijke vormen wordt PPGIS al een aantal jaar in de praktijk gebruikt (Carver, Evans, Kingston & Turton, 2001).

Ontwerpateliers

De inrichting van ontwerpateliers zoals voorgelegd aan de respondenten van dit onderzoek, is gebaseerd op de toepassing van dit participatiemiddel door TNS Consult. In opdracht van het ministerie van VROM, heeft TNS Consult in 2009 ontwerpateliers georganiseerd, welke zij 'Windtafels' hebben genoemd, om te achterhalen welke gebieden burgers in Nederland aanwijzen als gebieden die geschikt zijn voor windenergie (TNS Consult, 2010). Deelnemers aan de Windtafels kregen aan het begin van de bijeenkomst uitleg over het doel van de Windtafels en kregen algemene informatie over windenergie. Vervolgens werden de deelnemers opgedeeld in twee groepen voor het eerste deel van het programma: een discussie over de voorgestelde scenario's. Er werd een scenario voorgesteld waarbij men de windmolens wilde combineren – bijvoorbeeld met bedrijventerreinen of met recreatiemogelijkheden en een scenario waarbij uit werd gegaan van het concentreren van de turbines: zo veel mogelijk windmolens bij elkaar plaatsen in één gebied. Na deze groepsdiscussies werden de deelnemers in kleinere groepjes opgedeeld om aan een gezamenlijk kaartbeeld te werken. De groepen kregen de opdracht om naast de 4000 MW die al gepland staat voor 2011, nog eens 2000 MW windenergie op land te plaatsen. Zij moesten nadenken over vragen als:

- Waar zet je de windmolens neer? En hoeveel zet je er naar? Waarom op die locatie en waarom dat aantal?
- In welke typen landschap worden de windmolens geplaatst? Waarom is hier voor gekozen?
- Wat is er nog meer mogelijk qua hoeveelheid Megawatt wind op land? Is 4000 MW extra maximaal acceptabel voor burgers? Of zijn er ook nog mogelijkheden voor 6000 of zelfs 8000 MW extra?

Op het uitgeprinte kaartbeeld van Nederland gaven zij aan waar zij de meeste mogelijkheden zagen voor windmolens, rekening houdend met belangrijke afwegingen die horen bij het besluitvormingsproces (o.a. in welk type landschap plaats je windmolens, kunnen windmolenparken gecombineerd worden met recreatie, enz.). Hierbij hielden zij rekening met de twee eerder geïntroduceerde scenario's (combineren en concentreren). Tot slot presenteerde de verschillende groepen hun resultaten aan ambtenaren en experts. De gemaakte afwegingen voor de gekozen locaties en het aantal windmolens, werden door de groepjes toegelicht. Na de presentaties werd door VROM een terugkoppeling gegeven op de resultaten van het groepswerk. Er werd aangegeven welke resultaten opvallend waren, wat positieve aspecten waren en wat de haalbaarheid van de voorstellen was. Ook werd aangegeven wat er met de resultaten van de dag gedaan ging worden.

Appendix C – Manipulatiemateriaal

Krantenartikel – Geen participatie

Aankondiging Rijksoverheid: windmolenpark

Nederland is zich aan het ontwikkelen op het gebied van windenergie. Dat is nodig, omdat duurzame energie in de toekomst steeds belangrijker wordt. In verschillende delen van het land zijn overheden en bedrijven daarom bezig met het in kaart brengen en ontwikkelen van geschikte locaties voor grootschalige windmolenparken.

Windenergie in uw gemeente

Bij deze willen wij u op de hoogte stellen van de plannen voor de aanleg van een windmolenpark in uw gemeente. Wegens de geschiktheid van dit gebied – onder andere door de relatief hoge windsnelheden – voor de opwekking van windenergie, is besloten dat een dergelijk park in uw gemeente gerealiseerd gaat worden. Het gaat om een windmolenpark van +/- 100 Megawatt (20 tot 35 molens met een masthoogte van ongeveer 100 meter). Omdat het om een groot windmolenpark gaat, neemt de Rijksoverheid het voortouw bij deze plannen. Wegens de impact van de molens op uw woonomgeving, worden de plannen zorgvuldig uitgewerkt.

De exacte opstelling en plek van de windmolens is nog niet bekend. De komende maanden zullen door de overheden en bedrijven gebruikt worden om hier verder invulling aan te geven. Verwacht wordt dat het besluitvormingsproces eind 2011 afgerond zal zijn.

Geachte heer/mevrouw,

Brief 1 – Computer-gemedieerde communicatie

Nederland is zich aan het ontwikkelen op het gebied van windenergie. Dat is nodig, omdat duurzame energie in de toekomst steeds belangrijker wordt. In verschillende delen van het land zijn overheden en bedrijven daarom bezig met het in kaart brengen en ontwikkelen van geschikte locaties voor grootschalige windmolenparken.

Windenergie in uw gemeente

Bij deze willen wij u op de hoogte stellen van de plannen voor de aanleg van een windmolenpark in uw gemeente. Wegens de geschiktheid van dit gebied – onder andere door de relatief hoge windsnelheden – voor de opwekking van windenergie, is besloten dat een dergelijk park in uw gemeente gerealiseerd gaat worden. Het gaat om een windmolenpark van +/- 100 Megawatt (20 tot 35 molens met een mashoogte van ongeveer 100 meter). Omdat het om een groot windmolenpark gaat, neemt de Rijksoverheid het voortouw bij deze plannen. Wegens de invloed van de molens op uw woonomgeving, vindt het Rijk uw mening belangrijk.

De exacte opstelling en plek van de windmolens binnen uw gemeente is nog *niet* bekend. Hiervoor willen wij graag uw inbreng gebruiken!

Uw mening telt

Wij vinden uw mening over de opstelling van de windmolens belangrijk. Het gaat immers om uw woonomgeving. We zouden u daarom willen vragen mee te denken over de plaatsing van de windmolens. Wij willen graag van u weten:

- Welke opstelling en plekken u geschikt vindt voor windmolens
- Welke opstelling en plekken u acceptabel vindt, maar niet aanbeveelt
- Welke opstelling en plekken u onacceptabel vindt

Hoe kunt u meedoen?

Om dit mogelijk te maken, is een systeem ontwikkeld waarmee u gemakkelijk *online* kunt meebeslissen over de opstelling van de windmolens in uw gemeente: de 'OntwerpWind-tool'. Met de OntwerpWind-tool kunt u op uw eigen computer uw mening geven over windenergie. Op een digitaal kaartje kunt u inzoomen op uw gemeente en kunt u aangeven waar en in welke opstelling de windmolens volgens u moeten komen te staan. U klikt eenvoudig op een plek op het kaartje en geeft aan waarom hier wel/misschien/geen windmolen mag komen. Ook kunt u met de OntwerpWind-tool met andere mensen uit de gemeente en met een ambtenaar van de Rijksoverheid chatten middels een online forum. U communiceert via een computer met een ambtenaar van de Rijksoverheid en laat zo heel eenvoudig uw mening horen! Onder aan deze brief ziet u een screenshot van de OntwerpWind-tool.

Wat gebeurt er met uw mening?

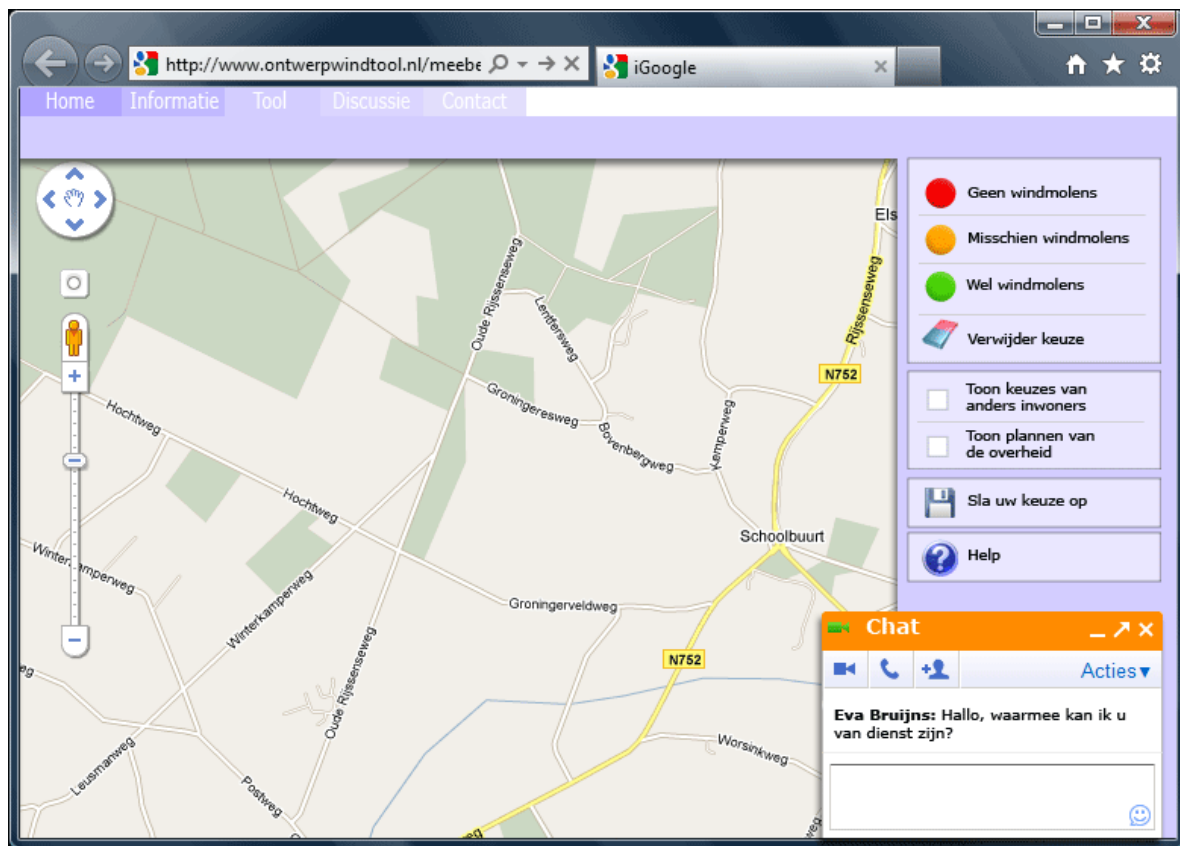
Bij het kiezen van de exacte opstelling en plek voor de windmolens, worden alle meningen meegenomen. Er wordt bekeken welke input de inwoners van uw gemeente hebben gegeven, om zo een keuze te maken voor de opstelling en plek van de windmolens waar veel inwoners het mee eens zijn. Enkele weken na het offline gaan van de OntwerpWind-tool, ontvangt u een rapportage waarin de resultaten van de tool teruggekoppeld worden.

U heeft tot en met 25 september de tijd om uw mening te laten horen en digitaal in contact te komen met een ambtenaar van de Rijksoverheid via de OntwerpWind-tool. Aanvullende informatie over hoe u zich hiervoor kunt aanmelden, ontvangt u binnenkort. Verwacht wordt dat het besluitvormingsproces eind 2011 afgerond wordt. U wordt hiervan schriftelijk op de hoogte gesteld.

Wij vertrouwen erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

Eva Bruijns
Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Afbeelding behorende bij brief 1: screenshot van een PPGIS

Geachte heer/mevrouw,

Brief 2: face-to-face participatie

Nederland is zich aan het ontwikkelen op het gebied van windenergie. Dat is nodig, omdat duurzame energie in de toekomst steeds belangrijker wordt. In verschillende delen van het land zijn overheden en bedrijven daarom bezig met het in kaart brengen en ontwikkelen van geschikte locaties voor grootschalige windmolenparken.

Windenergie in uw gemeente

Bij deze willen wij u op de hoogte stellen van de plannen voor de aanleg van een windmolenpark in uw gemeente. Wegens de geschiktheid van dit gebied – onder andere door de relatief hoge windsnelheden – voor de opwekking van windenergie, is besloten dat een dergelijk park in uw gemeente gerealiseerd gaat worden. Het gaat om een windmolenpark van +/- 100 Megawatt (20 tot 35 molens met een masthoogte van ongeveer 100 meter). Omdat het om een groot windmolenpark gaat, neemt de Rijksoverheid het voortouw bij deze plannen. Wegens de invloed van de molens op uw woonomgeving, vindt het Rijk uw mening belangrijk.

De exacte opstelling en exacte plek van de windmolens binnen uw gemeente is nog *niet* bekend. Hiervoor willen wij graag uw inbreng gebruiken!

Uw mening telt

Wij vinden uw mening over de opstelling en plek van de windmolens belangrijk. Het gaat immers om uw woonomgeving. We zouden u daarom willen vragen mee te denken over de plaatsing van de windmolens. Wij willen graag van u weten:

- Welke opstelling en plekken u geschikt vindt voor windmolens
- Welke opstelling en plekken u acceptabel vindt, maar niet aanbeveelt
- Welke opstelling en plekken u onacceptabel vindt

Hoe kunt u meedoen?

Om dit mogelijk te maken, organiseren wij in de maanden juli en augustus diverse OntwerpWind-ateliers. Dit is een bijeenkomst waarbij u, samen met andere inwoners die zich hebben opgegeven voor het OntwerpWind-atelier, *face-to-face* in gesprek met een ambtenaar van de Rijksoverheid en met bedrijven. U krijgt een groot uitgeprint kaartbeeld, waarop u kunt aangeven wat volgens u geschikte plekken en opstellingen zijn voor de windmolens in uw omgeving. Ook kunt u op deze dag met een ambtenaar discussiëren over de exacte locaties voor de windmolens. U geeft zo eenvoudig tijdens een fysieke bijeenkomst uw mening en kunt echt in gesprek gaan met een ambtenaar. Onder aan deze brief ziet u een foto van een OntwerpWind-atelier.

Wat gebeurt er met uw mening?

Bij het kiezen van de opstelling en exacte plekken voor de windmolens, worden alle meningen uit de OntwerpWind-ateliers meegenomen. Er wordt bekeken welke input de inwoners van de gemeente hebben gegeven, om zo een keuze te maken voor de opstelling en plekken van de windmolens waar veel inwoners het mee eens zijn. Enkele weken na uw deelname aan het OntwerpWind-atelier, ontvangt u een rapportage waarin de resultaten van het atelier teruggekoppeld worden.

U kunt in de maanden augustus en september uw mening laten horen en face-to-face in contact komen met een ambtenaar van de Rijksoverheid, door deel te nemen aan een OntwerpWind-atelier. Aanvullende informatie over hoe u zich hiervoor kunt aanmelden, ontvangt u binnenkort. Verwacht wordt dat het besluitvormingsproces eind 2011 afgerond wordt. U wordt hiervan schriftelijk op de hoogte gesteld.

Wij vertrouwen erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

Eva Bruijns
Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Afbeelding behorende bij brief 2: een foto van een ontwerpatelier

Appendix D – Meetinstrument

Voice Your Opinion

Zojuist heeft u een artikel gelezen over de plannen voor een windmolenpark in uw gemeente. Geef aan in hoeverre u het - op een schaal van 1 tot 7 - eens bent met onderstaande stellingen.

Vink steeds het antwoord aan dat het beste bij uw mening past, door hier op te klikken. 1 staat voor 'helemaal mee oneens' en 7 voor 'helemaal mee eens'.

VYO1	Als het gaat om windenergie, heb ik het gevoel dat inwoners van mijn gemeente de kans krijgen om te laten weten wat zij willen
VYO2	De overheid geeft mij de kans om mijn mening te geven over de windmolens in mijn gemeente
VYO3	De overheid heeft aandacht voor de overwegingen van haar burgers wanneer het gaat om windenergie
VYO4	Inwoners van mijn gemeente wordt de kans geboden om hun voorkeur te uiten over de precieze opstelling van de windmolens
VYO5	Ik krijg de kans mijn mening te geven over het plaatsen van windmolens in mijn gemeente
VYO6	De overheid laat mij participeren in de besluitvorming over het windmolenpark

Psychologische Afstand tot de ambtenaar

Het krantenartikel dat u heeft gelezen, is geplaatst door een ambtenaar van de Rijksoverheid. De volgende vragen gaan over uw verwachtingen van het (eventuele) contact met deze ambtenaar.

Vink steeds het antwoord aan dat het beste bij uw mening past, door hier op te klikken.
Ik verwacht dat:

PAa1	De ambtenaar intensief betrokken is tijdens ons contact
PAa2	De ambtenaar ons contact stimulerend vindt
PAa3	De ambtenaar warmte uitstraalt tijdens ons contact
PAa4	De ambtenaar een gevoel van afstand tussen ons creëert
PAa5	De ambtenaar afstandelijk is tijdens ons contact
PAa6	De ambtenaar bereid is persoonlijke informatie met mij te delen
PAa7	De ambtenaar ervoor zorgt dat ons contact prettig voelt
PAa8	De ambtenaar een gevoel van nabijheid tussen ons creëert
PAa9	De ambtenaar zich verveeld gedraagt tijdens ons contact
PAa10	De ambtenaar interesse toont in het contact met mij
PAa11	De ambtenaar enthousiast is tijdens ons contact

Psychologische Afstand tot het middel

De volgende vragen gaan over uw verwachtingen over de communicatie vanuit de Rijksoverheid rondom het windmolenpark. Hoe verwacht u dat deze communicatie zal voelen?

Kies steeds welke van de twee tegengestelde begrippen het beste bij uw verwachtingen past. Vink het antwoord aan dat het beste bij uw mening past, door hier op te klikken.

PAm1	Onpersoonlijk	–	Persoonlijk
PAm2	Koud	–	Warm
PAm3	Ongevoelig	–	Gevoelig
PAm3	Onsociaal	–	Sociaal
PAm5	Negatief	–	Positief

Procedural Fairness

De volgende vragen gaan over de manier waarop de overheid de keuzes maakt over de opstelling en plekken van de windmolens: het besluitvormingsproces.

Vink steeds het antwoord aan dat het beste bij uw mening past, door hier op te klikken.

PF1	Ik heb het gevoel dat de besluitvorming eerlijk verloopt (ongeacht of de uitkomst voor mij gunstig is of niet)
PF2	De methode die de overheid gebruikt om tot een besluit te komen, is gepast
PF3	De overheid maakt keuzes over de plek van de windmolens op een manier die voor burgers eerlijk is
PF4	Over het algemeen heb ik het gevoel dat het besluitvormingsproces onpartijdig is
PF5	Tijdens het proces wordt rekening gehouden met de belangen van iedereen die betrokken is bij dit windmolenpark
PF6	Tijdens het proces wordt rekening gehouden met hoe de voordelen van het windmolenpark worden verdeeld over de verschillende partijen

Outcome Fairness

De volgende vragen gaan over de uiteindelijke *uitkomsten* van het besluitvormingsproces: de opstelling en plekken van de windmolens. Wat is uw verwachting van deze uitkomsten?

Vink steeds het antwoord aan dat het beste bij uw mening past, door hier op te klikken.

OF1	Over het algemeen verwacht ik dat de uitkomsten van het besluitvormingsproces eerlijk zullen zijn
OF2	Over het algemeen verwacht ik dat de uitkomsten van het besluitvormingsproces gepast zullen zijn
OF3	Ik verwacht dat het besluit van de overheid over waar de windmolens komen te staan eerlijk zal zijn

- OF4 Of de opstelling van de windmolens voor mij gunstig uitpakt of niet, ik zal de uitkomsten als eerlijk beschouwen
- OF5 Wat de uitkomst ook wordt, deze zal eerlijk zijn
- OF6 Ik verwacht dat de kosten en baten van het windmolenpark eerlijk verdeeld zullen worden

Affectieve Respons

De volgende vragen gaan over uw *gevoel* met betrekking tot het windmolenpark.

Kies steeds welke van de twee tegengestelde begrippen het beste bij uw gevoel past. Vink het antwoord aan dat het beste bij u past, door hier op te klikken.

Als ik denk aan het windmolenpark in mijn gemeente, dan voel ik mij:

Aff1 Boos	–	Blij
Aff2 Geïrriteerd	–	Ontspannen
Aff3 Furieus	–	Gelukkig
Aff4 Beledigd	–	Gewaardeerd

Weerstand

Momenteel liggen er plannen voor windenergie in uw gemeente. Eind 2011 zullen de exacte opstellingen en plekken van de windmolens bekend worden gemaakt. Wat is uw reactie op de plannen die er nu liggen? Hoe reageert u op het feit dat er windmolens in uw omgeving geplaatst gaan worden?

Vink steeds het antwoord aan dat het beste bij uw mening past, door hier op te klikken.

- We1 Ik zal meewerken aan de plannen voor windenergie in mijn gemeente
- We2 Ik zal het proces om te komen tot windenergie in mijn gemeente belemmeren
- We3 Ik zal de plannen voor windenergie in mijn gemeente steunen
- We4 Ik ga koste wat het kost proberen plaatsing van de windmolens te voorkomen
- We5 Ik ga uitzoeken wat er te doen valt tegen de windmolens in mijn gemeente
- We6 Ik ga een bezwaarschrift indienen over de windmolens in mijn gemeente
- We7 Ik accepteer de windmolens in mijn gemeente
- We8 Ik mobiliseer de mensen in mijn buurt om bezwaar te maken tegen de windmolens
- We9 Ik zal mij verzetten tegen de plannen voor windenergie in mijn gemeente

Overige vragen

Tot slot zijn nog een aantal vragen gesteld over onder andere de houding van de persoon ten aanzien van windenergie en zijn of haar huidige ervaring met deze vorm van duurzame energie.

Tot slot volgt een aantal vragen over windenergie in uw gemeente. Bij deze vragen mag u uitgaan van uw persoonlijke situatie. U hoeft zich niet meer in te leven in het scenario..

Staan er momenteel windturbines in uw gemeente of in uw directe omgeving? *

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Weet ik niet

Als er plannen zouden zijn voor windenergie in uw gemeente, zou u dan graag meedenken over deze

plannen (participeren)? Zo nee, geef aan waarom niet. Zo ja, op welke manier zou u dan het liefst

meedenken?

- ☐ Nee, want:
- ☐ Ja, tijdens een informatiebijeenkomst
- ☐ Ja, op een online discussieforum
- ☐ Ja, tijdens een persoonlijk gesprek met een ambtenaar
- ☐ Ja, in een discussiegroep
- ☐ Ja, middels een informatieloket waar ik langs kan gaan
- ☐ Ja, middels een enquête
- ☐ Ja, anders, namelijk:

Bent u over het algemeen een voorstander of een tegenstander van windenergie?

- ☐ Voorstander, omdat:
- ☐ Tegenstander, omdat:
- ☐ Neutraal

Heeft u nog tips/opmerkingen voor de overheid (uw gemeente of de Rijksoverheid) wanneer het gaat om windenergie in uw gemeente?